

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»
08 липня 2015 року № 152-Н
Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут харчових технологій, готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу

Форма навчання денна

(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

Г. П. Скляр

(підпис, ініціали та прізвище)

«____» _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему: «Розвиток культурно-пізнавального туризму у Волинській
області»: стан та перспективи»**

**зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра**

Виконавець роботи Новоженюк Олександра Олегівна

(прізвище, ім. 'я, по батькові)

_____
(підпис, дата)

Науковий керівник к. е. н., доц. Карпенко Юрій Вікторович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім. 'я, по батькові)

_____
(підпис, дата)

Полтава – 2021

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ.....	5
1.1 Теоретичні засади та передумови розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні	5
1.2 Історико-культурні туристичні ресурси, як основа розвитку культурно-пізнавального туризму Волинської області.....	17
1.3 Природні туристичні ресурси, як компонента культурно-пізнавального туризму Волинської області.....	26
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	38
2.1 Оцінка стану рекреаційно-туристичної діяльності та інфраструктури в регіоні.....	38
2.2 Напрями та перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в регіоні.....	48
2.3 Розробка етнографічно-краєзнавчого туру до Волинської області	62
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Культурно-пізнавальний туризм виступає однією із найпопулярніших форм дозвілля, оскільки сприяє розширенню світогляду та збагаченню культурної ерудиції людини. В Україні цей вид туризму має чималі перспективи для розвитку, завдяки значному історико-культурному потенціалу. Багато міст і містечок заворожують своїм колоритом та самобутністю, в їхніх межах сконцентровано велику кількість музеїв, пам'яток культури та архітектури, які щорічно приваблюють тисячі туристів.

За умови правильної організації культурно-пізнавальний туризм може стати одним із найприбутковіших та динамічних секторів економіки, вивчення особливостей і тенденцій розвитку якого матиме важливе теоретичне та практичне значення для розвитку нових перспективних напрямів туризму в регіонах. Саме цей напрямок туризму допоможе зберегти самобутність регіону, забезпечить працевлаштування мешканців району, сприятиме зменшенню трудової міграції.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні заходів, щодо розвитку культурно-пізнавального туризму у Волинській області.

Досягнення та реалізація поставленої у роботі мети потребує вирішення таких завдань:

- охарактеризувати теоретичні засади та передумови розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні;
- дослідити історико-культурні туристичні ресурси, як основу розвитку культурно-пізнавального туризму Волинської області;
- дослідити природні туристичні ресурси, як компоненту культурно-пізнавального туризму регіону;
- здійснити оцінку стану рекреаційно-туристичної діяльності та інфраструктури в регіоні;
- визначити напрями та перспективи розвитку культурно-пізнавального

туризму в регіоні;

- розробити етнографічно-краєзнавчий тур до Волинської області.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є процеси розвитку культурно-пізнавального туризму у Волинської області.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні, зокрема у Волинській області.

У роботі використано такі наукові методи дослідження: морфологічного аналізу, системного аналізу, критичного аналізу, табличний, порівняння та узагальнення.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи склали Закони України, Кодекси України й інші правові акти, інформація Державного комітету статистики України, наукові статті, монографії, а також матеріали мережі Інтернет.

Результати дослідження доповідались на кафедральному круглому столі студентів та аспірантів «Туризм і молодь – 2020» (м. Полтава 20 грудня 2020 р.), який проводився у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Галуззю застосування результатів дослідження є практична діяльність підприємств туристичного бізнесу України. Запропоновані у роботі теоретичні і методичні рекомендації створюють об'єктивне підґрунтя для розвитку сфери туризму в Україні.

Практична значимість роботи полягає у тому, що її результати можуть бути використані для підвищення ефективності господарської діяльності підприємств туристичного бізнесу.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

1.1 Теоретичні засади та передумови розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні

Поняття «культурний туризм» («cultural tourism») уперше офіційно на міжнародному рівні застосовано в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики (1982 р.). Основні документи у сфері культурного надбання продукували дві міжнародні організації – ICOMOS і UNESCO. UNESCO розглядає культурний туризм як відмінний від інших вид туризму, «що враховує культури інших народів». У Хартії по культурному туризму Міжнародної ради по пам'ятках і об'єктах (ICOMOS) культурний туризм визначається як форма туризму, основною метою якого, крім інших цілей, є «відкриття пам'ятників і об'єктів». ICOMOS Теорія та історія культури (філософські й культурологічні виміри) характеризує культурний туризм як «невеликий сегмент ринку, ретельно організований, пізнавального або освітнього і найчастіше елітарного характеру присвячений поширенню й роз'ясненню культурної ідеї». У сучасних умовах з розвитком авіації, виникненням і поширенням масових форм туризму, «культурний» туризм набув свого сучасного значення [3].

Культурний туризм одним із засобів інформування громадян про інші регіони України та світу. Цей вид туризму охоплює відвідання історичних, культурних або географічних визначних місць. Основна мета цих мандрівок – ознайомлення з пам'ятками історії, архітектури, мистецтва, природними та етнічними особливостями, сучасним життям народу тощо. Туризм відіграє важливу роль в осмисленні власної ідентичності, у відродженні локальних традицій. Для молоді особливо важливим є усвідомлення історико-культурного значення здобутків власної країни, гордості за неї.

Вперше поняття «культурний туризм» офіційно на міжнародному рівні використано в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики у 1982 р. [1]. Серед вітчизняних та закордонних немає єдиних підходів щодо визначення поняття «культурно-пізнавальний туризм» (табл. 1.1.1).

Таблиця 1.1.1

Підходи до визначення, змісту та складу категорії «культурно пізнавальний туризм» [складено автором]

Авто	Тлумачення, зміст, склад
1	2
Савицька	Культурний туризм – це можливість формування відкритих бн.блення із зовнішнім оточенням, виконання соціально важливих завдань шляхом бн.блення знань і тлумачення значень символів і цінностей соціокультурного середовища області для формування бн.блення людини до світу
Мальська М., Худо В.	Пізнавальний (екскурсійний), оздоровлювально-пізнавальний, курортно- лікувальний, спортивний, вихідного дня, діловий, релігійний, зелений, аматорський
Кифяк В.	Екскурсійний, рекреаційний, діловий, етнічний, спортивний, релігійний,пригодницький, соціальний, екологічний, сільський
Кіптенко В.	Пізнавальний паломницький, ностальгичний (родинний), спортивний, економічний, політичний, навчальний, екзотичний, екологічний тощо
Олійник Я.	Рекреаційний, лікувальний, пізнавальний (екскурсійний), паломництво, сільський, діловий, етнічний
Устименко Л.	Залежно від мети подорожі: пізнавальний (екскурсійний), рекреаційний, розважальний, релігійний, освітній, етнічний, екзотичний, екстремальний, інвент-туризм, гірський, пригодницький. За спеціалізованою організацією: альпінізм, релігійний, спортивний, освітній, лікувальний, інвент-туризм, спелеотуризм, екологічний, етнографічний, конгрес туризм, круїзи, сафарі
Кляп М., Шандор Ф.	Агротуризм, акулчий, апітуризм, археологічний, астрономічний, бідняцький, благодійний, болотний, весільний, винний, військовий, віскі-туризм, геотуризм, грибний, демонологічний, джайлоо-туризм, діловий, екзотичний, екологічний, економічний, екстремальний, етнічний (ностальгичний, етнографічний), ігровий (розважальний), індустріальний, історичний (історико-культурний), кавовий, карнавальний, китовий, культурний, лісовий, літературний, медичний, медіа-туризм, мовний, модний, музейний, навчальний, орхідейний, пляжний, політичний, релігійний, рибальський, садово-парковий, сирний, спортивний, тематичний (подієвий), чайний та бн..
Федорченко В.	Пізнавальний туризм – туристські поїздки, основною метою яких є задоволення допитливості та інших пізнавальних інтересів
Федорченко В.	Пізнавальний туризм – туристські поїздки, основною метою яких є задоволення допитливості та інших пізнавальних інтересів

Продовж. табл. 1.1.1

1	2
Пуцентейло П.	Пізнавальний (екскурсійний) туризм – це подорожі і поїздки з пізнавальною метою
Шандор Ф.	культурний туризм – це відвідання історичних, культурних або географічних визначних пам'яток
Никига О..	Пізнавальний туризм слід трактувати як подорожі, основною метою яких є ознайомлення туристів із культурними об'єктами та ресурсами місця тимчасового перебування, а головною формою організації – екскурсія
Дутчак С., Дутчак М.	В «підсегменті» «пізнавальний туризм» принципом виділення видів туризму вважають «характер (форму) надання послуги та використання туристичних об'єктів, що мають антропогенне походження або зв'язані з певною антропогенною діяльністю». До видів даного підсегменту автори відносять: 1) міський туризм; 2) етнографічний туризм: знайомство з культурою, традиціями, народними ремеслами, способом життя населення певної території (країни, регіону, села, тощо); 3) історичний туризм: знайомство з місцями історичних подій певної території (регіону, країни, області, міста, вулиці, будинку), особистостями, які пов'язані з певними історичними подіями або відігравали визначну роль в історії певного регіону

Основними напрямками культурно-пізнавального туризму є:

- знайомство з різними історичними, архітектурними або культурними епохами шляхом відвідання архітектурних пам'яток, музеїв, історичних маршрутів;
- відвідування культурницьких акцій: фестивалів (музичних, театральних, кіно, фольклорних), релігійних свят, виставок;
- відвідування лекцій, семінарів, курсів наукової мови.

Основним принципом розвитку культурного туризму є принцип стійкого розвитку, що має на увазі підтримку місцевої культури, збереження культурних і природних об'єктів та поліпшення життєвого рівня місцевого населення. Туризм, реалізований за принципами стійкого розвитку, є важливим засобом забезпечення зайнятості населення й економічного розвитку регіону, а також збереження і залучення в соціально-економічний розвиток об'єктів культури.

Види об'єктів культурного туризму [32]:

- археологічні – городища, кургани, залишки стародавніх поселень,

стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, мегаліти, наскальні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, рештки життєдіяльності первісних людей;

- історичні – будинки, споруди, їхні комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів;

- монументального мистецтва – твори образотворчого мистецтва, як самостійні (окремі), так і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями);

- архітектурні – історичні центри, вулиці, квартали, площі, архітектурні ансамблі, залишки давнього планування та забудови, окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва;

- садово-паркового мистецтва – поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами;

- ландшафтні – природні території, які мають історичну цінність [67].

За способом організації виокремлюють два види пізнавальних турів:

- 1) стаціонарні (з перебуванням туристів в одному місті, туристичному центрі);

- 2) маршрутні тури (відвідування декількох міст і центрів, визначних пам'яток, вибудоване у вигляді маршруту подорожі).

Особливої уваги потребує організація маршрутних пізнавальних турів, які складають таким чином, щоб міста, які має відвідувати туристична група, були розташовані відносно недалеко одне від одного. Робиться це для того, щоб на переїзди не витрачати багато часу.

Стаціонарні тури зазвичай передбачають детальне вивчення різноманітних пам'яток історії та культури одного міста. Переважно, це якийсь туристичний центр, велике місто, наприклад, столиця держави або центр регіону [53].

Водночас варто пам'ятати, що ключовою засадою організації пізнавального туризму є принцип стійкого розвитку, що полягає у підтриманні місцевої культури, збереженні культурно-пізнавальних і природних об'єктів та поліпшенні життєвого рівня місцевого населення [89].

Далі доцільно визначити особливості історико-культурних регіонів України для створення іміджевих брендів та розробки маршрутів за різними історико-культурними напрямками та розвитку культурно-пізнавального туризму в державі.

У ХХІ ст. культурний туризм покликаний слугувати ідеям інтелектуальної й моральної солідарності людства, затвердженню ідеалів терпимості в суспільстві, тобто повазі, прийняттю й правильному розумінню різноманіття культур нашого світу [15]. Завдяки безлічі факторів культурний туризм став світовим соціокультурним феноменом зі своєю гуманітарною і глобальною місією. Зокрема, привернути увагу широкої світової громадськості до проблем збереження культурного надбання, національних етнокультур, культурної самобутності, культурного різноманіття, а також проблем взаємодії туризму і культури, туризму і культурного різноманіття, туризму і міжкультурного діалогу.

Багато міжнародних організацій зосереджують свою діяльність на «культурному» напрямі у формі концепцій, проектів, конгресів, конференцій, декларацій, конвенцій. Ця діяльність зумовлена входженням світової цивілізації в епоху глобалізації, загрозою нівелювання, часткової зміни або повного зникнення національних культур, збільшенням природних і техногенних катастроф, воєн і терористичних актів, які також можуть призвести до знищення культурної спадщини. Тому місією культурного туризму, як інструменту миру, є зближення народів, виховання поваги, терпимості, взаєморозуміння на основі гуманітарних цінностей туризму [3].

Не залишилась осторонь питань розвитку культурного туризму і Україна. Сучасний стан культурного туризму в Україні потребує активізації проблем туризму на різних рівнях українського суспільства. Як відомо, наша країна має

значний потенціал для розвитку в'їзного і внутрішнього культурного туризму. На державному обліку в Україні перебуває понад 130 тис. пам'яток, із них: 57206 – пам'ятки археології (418 з яких національного значення), 51364 – пам'ятки історії (147), 5926 – пам'ятки монументального мистецтва (45), 16293 – пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва та ландшафтні (3541). Функціонує 61 історико-культурний заповідник, 13 з яких мають статус національних. У Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: Софійський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерська лавра в м. Київ, історичний центр м. Львів. Але слід відзначити, що до 70 % об'єктів культурної спадщини перебувають у незадовільному стані (кожен десятий об'єкт – у аварійному) та потребують проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відвідувань.

На сьогоднішній день не розроблено методологічних аспектів аналізу функціонування пам'яток історії та культури екскурсійного туристичного об'єкта. Внаслідок цього складові історикокультурної спадщини залучаються до туристичної галузі безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму. Серед 418-ти пам'яток археології національного значення лише 54 використовуються як туристичні об'єкти; з 147 пам'яток історії національного значення туристичними об'єктами є 98; з 45 пам'яток монументального мистецтва національного значення в туристичній інфраструктурі представлено 28 [38]. Усе це не сприяє розвитку культурного туризму в Україні, і нині, в цій царині фіксується спад. Для подолання кризи необхідне об'єднання зусиль працівників сфери науки туризмології, культури та менеджерів туризму.

В Україні є пам'ятки культури світового значення. Але слабкість організації, в деяких випадках неосвіченість гідів, відсутність належної інфраструктури призводять до зменшення чисельності іноземних і вітчизняних туристів, що бажають відвідати культурні ландшафти України. Звернення до наукових засад культурного туризму створює базу для змін на краще.

Також слід відзначити, що нині в законодавстві не враховуються завдання, пов'язані з ефективним використанням історичного й культурного

потенціалу країни для поліпшення якості національного туристичного продукту. Для вирішення цих проблем, на нашу думку також слід звернути увагу на поняття історико-культурного регіону під час розробки іміджевих брендів та маршрутів за напрямом. Саме утворені культурно-історичними об'єктами простори певною мірою визначають локалізацію рекреаційних потоків і напрями екскурсійних маршрутів.

Процес регіоналізації, що став невід'ємною складовою суспільно-політичних і економічних перетворень на пострадянському просторі, поставив на порядок денний не тільки питання про необхідність ефективної регіональної політики, а й проблему наукового осмислення передумов і процесу формування окремих регіонів країни в історичному та культурологічному вимірах, джерел регіональної самосвідомості.

Поняття регіон у сучасних дискусіях широко застосовується з багатьох причин. Явища регіоналізації мають різне підґрунтя: соціально-економічне й політико-правове, історичне й етнографічне. І без урахування цих складових неможливо здійснювати зважену політику, направлену на всесторонній розвиток такої строкатої держави як Україна.

Відзначаючи сталу тенденцію щодо посилення інтересу до проблем історії регіонів, Т. Попова наголошує, що вона цілком збігається із загальною тенденцією, яка чітко позначилася в поступовому русі світового історіографічного процесу останньої третини ХХ ст. і пов'язана з акцентом на вивчення регіональних культур та їх взаємовпливу, аналізом впливу на локальні об'єкти природно-географічних, соціоетнічних, геополітичних, історико-культурних чинників [61]. Утім, як зазначає одна з провідних українських учених-регіоналістів Я. Верменич, у контексті «глоболокалізму» (local-global nexus) традиційні аспекти аналізу регіональної специфіки крізь призму категорій економічної географії і теорії управління визнаються недостатніми. «На перший план виходить її розгляд в історико-культурологічному аспекті, під кутом зору того, як впливає регіональна строкатість на життєдіяльність соціумів» [5].

На думку тієї ж Я. В. Вірменич, «необхідність уважного дослідження історичних регіонів як певної цілісності зумовлена потребами деталізації історичного процесу, виявлення регіональних особливостей і чинників, що їх зумовлюють, оптимізації аналізу співвідношення загального та часткового в історії. Осмислення таких особливостей зумовлене також практичними цілями, оскільки без розуміння історичного підґрунтя неможливо з'ясувати інтереси і потреби цього регіону. Неабияке значення мають також пізнавальні та популяризаторські цілі – саме на дослідженні «малої батьківщини» здебільшого ґрунтуються патріотичні почуття» [5].

Особливе геополітичне положення України, що перебуває на стику Великої Європи і Євразійського регіону, значні розміри території (1 місце в Європі) і чисельність населення (5 місце, після Німеччини, Франції, Великобританії й Італії), розмаїтість природних умов, складна історія формування сучасної незалежної Української держави, різні способи економічного освоєння території й інших факторів стимулювали формування всередині країни регіонів, що мають яскраво виражену специфіку, а часто і внутрішню цілісність.

Складна історія освоєння суспільством території України сприяла виникненню в її рамках декількох самобутніх історико-культурних областей, що сформувалися в результаті взаємовпливу трьох основних історичних векторів геополітичного розвитку – західного, східного й південного. Ці регіони, що мають специфічну природну, етнічну, релігійну основу, описані в дослідженнях (Туровський Р.Ф. «Культурна й політична географія України», Малигін А. Н. «Україна: соборність і регіоналізм»), зважаючи на які перелічимо й стисло охарактеризуємо їх [42].

Галичина (Львівська, Івано-Франківська та частина Тернопільської області) – західна частина України історично перебувала в складі Польщі й Австро-Угорщини, і тільки з 1939 року ввійшла до складу СРСР. Волинь (Волинська й Рівненська області) – північно-західна частина України перебувала в складі Польщі, а після її поділу – у складі Російської імперії. Поверталася до

складу Польщі між двома світовими війнами.

Північна Буковина (Чернівецька область) – південно-західна частина України перебувала в складі Молдавського князівства, Османської й Австро-Угорської імперій, а між світовими війнами – Румунії.

Закарпаття (Закарпатська область) – крайній захід України, входило в Угорське королівство, Австро-Угорську імперію й Чехословаччину. Регіон має особливу «русинську ідею», основу на слов'янських коріннях і православній вірі. Західне Поділля (Хмельницька, Вінницька та частина Тернопільської області) — перебувала в складі Литви, а потім Польщі, відійшла до Росії наприкінці XVIII ст. Регіон із православною культурою, що зазнавала польського і єврейського впливу.

Середнє Придніпров'я (Кіровоградська й Черкаська області) – перейшло від Польщі до Росії в XVII-XVIII ст. Один з основних, поряд з Києвом і Дніпровським Поліссям, центрів історичної української культури.

Дніпровське Полісся (Київська, Чернігівська й Житомирська області) – регіон, що перебував у складі Литви й Польщі, за який Росія боролася з початку XIV ст., але остаточно до її складу увійшов лише наприкінці XVII ст. Північно-Східна Україна (Полтавська, Сумська й Харківська області) – у складі Росії із середини XVII ст. Цей регіон поєднує Слобожанщину й Гетьманщину (які деякі дослідники виділяють як два самостійні регіони) і вигадливо з'єднує українську і південноросійську культури.

Нижнє Придніпров'я (Дніпропетровська та Запорізька області) – саме тут перебувала Запорізька Січ, входження якої до складу Московської держави й визначило подальшу історичну долю Української держави аж до 90-х рр. XX ст. Як і в ті історичні часи, культура регіону відрізняється самобутністю й своєрідністю. Донбас (Донецька й Луганська області) – регіон індустріально колонізований Росією в XVIII-XIX ст. Історично дуже близький до Росії.

Українське Причорномор'я (Одеська, Херсонська, Миколаївська області, а також частина Закарпатської) – перейшло до Росії від Османської імперії в результаті російсько-турецьких воєн XVIII століття. Найбагатонаціональніший

регіон України. Українське й російське населення на більшості територій з'явилося у XVIII-XIX ст. Спільна колонізація визначила в цілому русофільську орієнтацію політичної культури регіону, іменованого також Новоросією.

Крим (АР Крим і Севастополь) – наймолодший полі етнічний і багатоконфесійний регіон, що став частиною Новоросії в 1783 р. і переданий УРСР в 1954 р. Головною складовою історично-культурних регіонів є колишня земля, що з часом набувала значення історичної області. Вона окреслює зональний тип регіональної культури, котрий вирізняється своєрідністю, зберігаючись у пам'яті людей як символ етнічної історії. Часто історична зона фіксує етапи розселення давнього населення або стадії освоєння нових земель, нарешті, вона є пам'яттю про ті землі, що були виокремлені з материнського українського етнічного масиву. Серед найдавніших земель відомі Надбужжя, Холмщина, Перемишльщина, Галицька земля, Наддністрянщина, Попруття, Подесняння, Надросся, Надтясминщина, Переяславщина, Надпоріжжя, Буджак, Надслуччя, Подоння; серед земель, освоєних українським людом, найвідоміші «задніпровські місця»: Українська лінія, Нова Слобода, Нова Сербія, Слов'яно-Сербія, Новоросія, а серед земель, що колись становили єдиний етнічний масив України, – Кубанщина, Мармарощина, Берестейщина, Сновська земля. На українському етнічному ґрунті нині збереглося також п'ять етнографічних груп: гуцули, бойки, лемки, поліщуки та литвини.

Отже, внаслідок поетапного розвитку етнічності склалася надзвичайно різноманітна її структура, у первісних засадах якої спостерігалася строкатість археологічних культур та етноплемінних компонентів, а наступні нашарування додали етнорегіональної розмаїтості й іншоетнічних вкраплень. За певних умов регіональна культура може стати уособленням загальноетнічних цінностей, віддзеркаленням справді національного духу. Таких якостей набули культура і ментальність запорізького козацтва. Починаючи з XVI ст. на традиційну українську етніку нашаровується новий могутній пласт – козацька культура і козацький тип національного характеру.

Ще за часів СРСР була спроба використання історико-культурного

надбання для створення туристичного маршруту, який би репрезентував Україну як регіон Радянського союзу. Як уже відзначалося, Україна – одна з найбільших держав у Європі, багата на різноманітні природно-рекреаційні ресурси, численні пам'ятки, які відображають її багатовікову історію й культуру. Серед них найбільше значення мають історико-культурні пам'ятки часів держави «Київська Русь» (IX–XII ст.) і періоду національно-визвольної боротьби українського народу в XVII в., архітектурні пам'ятки (оборонні, культові, цивільні) різних епох і стилів; музеї, де зібрані коштовні колекції творів мистецтв; місця, пов'язані з життям і творчістю видатних діячів історії, науки й культури; меморіальні комплекси та ін.

З метою збереження й ефективного використання природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів регіону України, своєрідною віхою якого є найбільша водна артерія країни – оспіваний у століттях Дніпро-Славутич, і була розроблена система туристичних маршрутів. Ідея туристичного освоєння регіону Дніпра виникла ще в 70-і рр. минулого століття. Проект спочатку мав назву «Давньоруське намисто» («Древнерусское ожерелье») і був задуманий як своєрідний аналог російського «Золотого кільця». Система «Намиста» перед-

бачала (мала) кілька маршрутів по князівських містах, палацово-паркові комплекси Чернігівської, Сумської, Полтавської областей і м. Київ. Українська туристична система мала деякі переваги перед своїм прообразом – усі його маршрути були замкнуті, і це означало не тільки їх більшу туристичну привабливість, емоційну насиченість, але й більшу економічну ефективність. Пізніше, з ідео логічних міркувань, назву змінили на «Намисто Славутича» [52].

Нині система туристичних маршрутів «Намисто Славутича» охоплює дванадцять областей України: Дніпропетровську, Житомирську, Запорізьку, Київську, Кіровоградську, Миколаївську, Одеську, Полтавську, Сумську, Херсонську, Черкаську, Чернігівську й місто Київ. У перспективі планується розширення системи туристично-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича» і створення транснаціональної системи з тією ж назвою із

дорученням території сусідніх держав Білорусі й Росії.

Нині існують приклади окремих проектів, які були реалізовані в регіонах України для втілення в життя засад культурного туризму. У Запорізькій області, упродовж липня-серпня 2007 р. в рамках проекту «КАНАДА-УКРАЇНА: «Регіональне врядування та розвиток» проведено аналітичне дослідження історико-культурного та курортно-туристичного потенціалу з метою діагностування існуючого стану та визначення перспектив розвитку галузі. Цілями дослідження були: опис історико-культурних та курортно-туристичних ресурсів розвитку Запорізької області; ідентифікація основних проблем історико-культурної та курортно-туристичної галузі; надання рекомендацій щодо визначення основних пріоритетів розвитку, історико-культурної та курортно-туристичної галузі.

Щоб ефективно вирішувати проблеми недостатнього рівня розвитку культурно-пізнавального туризму, в проекті вважають за доцільне створити та виокремити як стратегічну ціль розробку маркетингових планів розвитку територій (районів та міст обласного підпорядкування), техніко-економічне обґрунтування розвитку історико-культурних, курортно-туристичних об'єктів, що мають унікальне значення як для місцевого позиціонування, так і для області, а в деяких випадках і для всієї країни, навіть міжнародної спільноти. Після детального діагностування історико-культурного, курортно-туристичного потенціалу важливо не тільки розробити відповідну маркетингову стратегію, але й навчити працівників культури бізнесових підходів, розробити різноманітну систему якісного надання послуг.

Крім рекомендацій з розвитку інфраструктури, запропоновано пропозиції зі створення іміджевих брендів та маршрутів за напрямками: Запоріжжя історичне (Серцевина бренда – відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва.); Запоріжжя заповідне; Запоріжжя етнокультурне; Запоріжжя курортно-туристичне.

Створення іміджевих брендів має ґрунтуватися на: збереженні, раціональному використанні найвизначніших пам'яток історико-культурної

спадщини, залученні їх до туристичної інфраструктури; розробці археологічних та історичних туристичних маршрутів; оновленні й доповненню експозицій, розвиткові виставкової діяльності музеїв; створенні розвинутої історико-туристичної інфраструктури для поліпшення інформаційної та експозиційної значущості історичних об'єктів; збереженні й охороні пам'яток, вжитті заходів щодо запобігання порушенням установлених режимів їх використання.

Таким чином, активізація досліджень регіональної науково-історичної проблематики, поглиблення «регіоналізації» досліджень є одним із важливих чинників, що сприяють виразнішому окресленню індивідуального обличчя історико-культурних областей України, їх самобутнього образу з усіма етнографічними й історичними складовими. А створення й закріплення в масовій культурі конкретних символів сприятиме просуванню в суспільстві відповідних культурних цінностей і формуванню нових суспільних ідеалів [3].

У наступному підрозділі нами буде досліджено історико-культурні туристичні ресурси, як основа розвитку культурно-пізнавального туризму Волинської області.

1.2 Історико-культурні туристичні ресурси, як основа розвитку культурно-пізнавального туризму Волинської області

У більшості міст Волинської області збереглось чимало пам'яток архітектури, археології, історії як місцевого, так і національного значення. Одним з найдієвіших способів їхнього збереження є залучення до використання в туризмі. Популяризація пам'яток засобами туризму сприятиме формуванню розуміння суспільної цінності історико-культурної спадщини. На законодавчому рівні в Україні закріплені поняття «історичне населене місце» й «історичне місто». Ознакою історичного населеного місця вважають збереженість у ньому цілковито або частково історичного ареалу, а також занесення його до Списку історичних населених місць України.

В Україні Постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 26.07.2001 р. затверджено «Список історичних населених місць України». Історичне населене місце, згідно з українським законодавством, – це місто, селище міського типу чи село, яке зберегло повністю або частково свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку. Загалом у країні – 39 історичних міст, вік яких перевищує тисячу років, понад 500 міст і містечок мають 900-річну історію. Список історичних населених місць України (міста і селища міського типу) налічує 401 поселення. У Волинській області на державний облік узято 495 пам'яток архітектури та містобудування (з них – 200 національного значення), 149 пам'яток археології (з них 16 – національного значення), 1282 пам'ятки історії (з них 7 – національного значення), 35 пам'яток монументального мистецтва (з них – національного значення).

У Волинській області є 20 історичних місць: м. Луцьк, м. Берестечко, м. Володимир-Волинський, смт Голоби, смт Головно, м. Горохів, смт Іваничі, м. Камінь-Каширський, м. Ковель, смт Луків, смт Любешів, м. Любомль, смт Олика, смт Ратне, м. Рожище, смт Стара Виживка, смт Турійськ, м. Устилуг, смт Цумань, смт Шацьк (табл. 1.2.1). Загалом це понад 60 % усіх міст і селищ міського типу області; за адміністративним статусом – це 9 міст і 11 селищ міського типу (табл. 1.2.2). Це найбільші поселення Волині, що, здебільшого, є обласними, районними центрами. Проте не згадано сіл, в яких також є значні пам'ятки.

Таблиця 1.2.1

Історичні населені місця Волинської області [60]

№ з/п	Назва історичного місця	Дата заснування або першої письмової згадки	Чисельність населення, тис. осіб (2012 р.)
1	2	3	4
1	м. Луцьк	1085 рік	214,7
2	м. Берестечко	1445 рік	1,7
3	м. Володимир-Волинський	988 рік	38,9
4	смт Голоби	середина XVI ст.	4,1

Продовж. табл.1.2.1

1	2	3	4
5	смт Головне	1564 рік	3,1
6	м. Горохів	1240 рік	9,2
7	смт Іваничі	1545 рік	8,4
8	м. Камінь-Каширський	1196 рік	11,1
9	м. Ковель	1310 рік	68,9
10	смт Луків	1537 рік	3,1
11	смт Любешів	1484 рік	5,6
12	м. Любомль	1287 рік	10,1
13	смт Олика	1149 рік	3,1
14	смт Ратне	кінець XII–початок XIII ст.	9,5
15	м. Рожище	1377 рік	13,4
16	смт Стара Виживка	1508 рік	5,2
17	смт Турійськ	1097 рік	5,7
18	м. Устилуг	1150 рік	2,2
19	смт Цумань	1557 рік	6,2
20	смт Шацьк	1410 рік	5,4

Таблиця 1.2.2

Чисельність міських поселень та історичних місць Волинської області
(у розрізі районів), 2012 р. [12]

Адміністративні райони	Кількість міст	Кількість смт	Кількість історичних міст	Кількість історичних смт
1. Володимир-Волинський	2	-	2	-
2. Горохівський	2	2	2	-
3. Іваничівський	1	1		1
4. Камінь-Каширський	1	-	1	-
5. Ківерецький	1	2	-	2
6. Ковельський	1	2	1	1
7. Локацький	-	1	-	-
8. Луцький	1	2	1	-
9. Любешівський	-	1	-	1
10. Любомльський	1	1	1	1
11. Маневицький	-	2	-	-
12. Ратнівський	-	2	-	1
13. Рожищенський	1	1	1	-
14. Старовиживський	-	1	-	1
15. Турійський	-	2	-	2
16. Шацький	-	1	-	1
Всього	11	22	9	11

Історичні місця Волинської області – переважно невеликі міста і селища міського типу. Єдиним поселенням області, що належить до групи

міст із чисельністю мешканців 100-250 тис. осіб, є обласний центр – м. Луцьк. У ньому 2012 р. проживало 214,7 тис. осіб. У Волинській області є історичні міні-міста. Кількість населення в них не перевищує 5 тис. осіб: Устилуг (2,2 тис. осіб) і Берестечко (1,7 тис. осіб). Найбільшу частку займають міста з чисельністю від 10 до 20 тис. осіб (Камінь-Каширський, Любомль, Рожище). Серед селищ міського типу найчисельніші групи 3-5 і 5-10 тис. осіб, до яких зачислено 4 і 7 поселень, відповідно.

Здебільшого історичні місця зосереджені у Володимир-Волинському, Горохівському, Ківерецькому, Ковельському, Любомльському та Турійському районах області (табл. 1.2.2). Деякі райони області не мають жодного історичного місця.

За часом заснування та розподілом літописних згадок про населені пункти найпродуктивнішими історичними періодами були Галицько-Волинське князівство, Литовський та Польський періоди. XVII ст. – період національно-визвольної війни – не сприяв формуванню нових поселень. Найдавніші історичні місця, зазвичай, є туристично привабливими – Володимир-Волинський, Луцьк, Камінь-Каширський, Олика. Найцікавішими є пам'ятки архітектури й археології періоду Київської Русі у м. Володимир-Волинському, історико-культурні та архітектурні пам'ятки у м. Луцьку.

В історичних населених місцях Волинської області поширені:

- пам'ятки археології (городища, оборонні вали літописних міст, могильники) м. Володимир-Волинський, м. Устилуг, м. Берестечко, м. Камінь-Каширський, м. Любомль, смт Головне, смт Ратне;

- пам'ятки архітектури (замки, замкові мури, башти, житлові будинки, монастирі, дзвіниці, синагоги, церкви, окремі поховання та некрополі, об'єкти містобудування) м. Луцьк, м. Володимир-Волинський, м. Берестечко, смт Олика, смт Голоби, м. Любомль, смт Стара Виживка, смт Луків, м. Ковель;

- 1) пам'ятки історії (будинки, споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з важливими історичними подіями, розвитком суспільства і держави, науки і техніки, культури і побуту народів, із життям відомих політичних,

державних, військових діячів, народних героїв, діячів науки, літератури і мистецтва) – м. Луцьк, м. Володимир-Волинський, м. Берестечко, м. Ковель тощо.

В історичних населених місцях Волинської області поширені:

- пам'ятки археології (городища, оборонні вали літописних міст, могильники) м. Володимир-Волинський, м. Устилуг, м. Берестечко, м. Камінь-Каширський, м. Любомль, смт Головне, смт Ратне;

- пам'ятки архітектури (замки, замкові мури, башти, житлові будинки, монастирі, дзвіниці, синагоги, церкви, окремі поховання та некрополі, об'єкти містобудування) м. Луцьк, м. Володимир-Волинський, м. Берестечко, смт Олика, смт Голоби, м. Любомль, смт Стара Виживка, смт Луків, м. Ковель;

2) пам'ятки історії (будинки, споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з важливими історичними подіями, розвитком суспільства і держави, науки і техніки, культури і побуту народів, із життям відомих політичних, державних, військових діячів, народних героїв, діячів науки, літератури і мистецтва) – м. Луцьк, м. Володимир-Волинський, м. Берестечко, м. Ковель тощо.

Місто Луцьк займає одне із провідних місць в Україні за кількістю пам'яток архітектури. Чільне місце серед них посідає Верхній замок. Заслуговує на увагу і своєрідна житлова забудова з кількоповерховими підземеллями та інші історико-культурні пам'ятки Луцька. Об'єктами туризму є культові споруди м. Луцька. До них належать церква Іоанна Богослова, церква Покрови, монастир домініканців, комплекс Троїцького костелу, дзвіниця, Петропавлівський костел, архітектурний ансамбль Луцького братства, Хрестовоздвиженська церква, Братський корпус, монастир бригіток, синагога.

Не менш цікавими історичними населеними місцями з об'єктами туристичної інфраструктури є:

Володимир-Волинський – місто унікальної сакральної спадщини. Засноване воно 988 року. Майже в первісному вигляді до наших днів зберігся Успенський собор, або Мстиславів храм, споруджений у 1156-1160 рр. Як

найоригінальніша, найунікальніша споруда у світовій архітектурі – Василівська церква-ротонда, збудована на рубежі XIII і XIV століть.

Берестечко – місто, пов’язане з історією боротьби українського народу за волю 1648-1654 років. Над гробницею-саркофагом з останками героїв, які полягли на полі бою, споруджено 40-метровий храм-пам’ятник – Георгіївську церкву.

Ковель – місто, в якому знаходиться 23 пам’ятки архітектури і 20 пам’яток історії. Місто є одним із найбільших залізничних вузлів Західної України, який має вагоме стратегічне значення для України, з’єднуючи її з багатьма європейськими країнами.

Також через Ковель проходять автошляхи E373, E85 європейського значення та M07, M19 державного значення. У кількох кілометрах від Ковеля є село Колодяжне, в якому багато років прожила видатна українська письменниця і поетеса Леся Українка. Колишню садибу Косачів перетворили на літературно-меморіальний музей зі збереженим інтер’єром та особистими речами поетеси.

За географічною ознакою найбільша густота історичних місць тяжіє до заходу та півдня області.

Розрізняють два підходи до розвитку туризму в історичних місцях: технологічний (масовий), пасивний, кількісний і мотиваційно звужений, тобто за певний час відвідати якнайбільше пам’ятних місць; концептуальний (або тематичний), який базується на антропологічному розумінні культури, розширює мотивацію і дає змогу розкрити комплексно місцеві культурні особливості.

У Волинській області, на нашу думку, треба активно розвивати саме концептуальний підхід у розвитку туризму історичних місць, який охоплює різні форми туризму з інтегральними культурними пропозиціями. Адже туристів до області приваблює архітектурна субстанція, яку треба наповнювати новими контекстами, змістами, подіями, тобто продуктами культурного туризму, які розкривають значення історичних місць, відродять особливу атмосферу цього регіону, його дух.

Історичні місця Волинської області за можливістю використання в туризмі можна класифікувати за такими ознаками, як:

- насиченість атрактивними об'єктами;
- положення щодо ареалів туристичного попиту і пропозиції;
- розміщення в межах туристичних регіонів (центральне, периферійне, ексцентричне);
- масштаби туристичних потоків (найбільші, великі, середні, малі);
- спрямованість туристичних потоків (ті, що відправляють, приймають, комбіновані).

Взаємозв'язок історичних міських поселень і туризму можна розглядати у двох напрямках:

1. Роль великих історичних міст у розвитку міжнародного і внутрішнього туризму. Незважаючи на те, що відпочинок у великих містах охоплює потужні туристичні потоки, його вклад у їхнє соціально-економічне життя є переважно доповнюючим. Вони приваблюють різні категорії туристів за віком, рівнем доходів, цільовими установками тощо. У великому місті туристові пропонують різноманітні туристичні продукти. Міське життя не виділяє туриста як центральну фігуру. Він має змогу відчути себе його мешканцем, відчути міську енергію.

2. Роль малих і середніх міст у розвитку туризму. Невеликі історичні поселення притягують закордонних туристів як осередки культури та самобутності. Туристичні потоки до таких історичних місць значно менші за чисельністю, проте їхня роль є домінантною у соціально-економічному житті. Як будь-яке місто чи селище міського типу з вузькою спеціалізацією і недиверсифікованою економікою, вони тотально залежні від ситуації на туристичному ринку і вразливі до еластичності туристичного попиту. Для таких невеликих історичних місць характерна орієнтація на певний тип споживача з відповідним рівнем доходів і цілями подорожі. Економіка такого поселення залежить не тільки від кон'юнктури туристичного ринку загалом, але й від стану туристичного попиту певного сегмента ринку споживачів. Для історичних місць

цього типу життєво важливими є безперервний моніторинг економічної ситуації, що склалася на ринку, проведення маркетингових досліджень, які націлені на розробку перспективної довгострокової програми підтримки конкурентоспроможності туристичного продукту, що пропонує місто.

Залежно від туристичної спеціалізації можна так згрупувати історичні населені місця Волинської області: центри культурно-пізнавального туризму; центри ділового туризму; центри подієвого туризму; центри рекреаційного туризму; центри паломництва.

Великі міста, зазвичай, є поліфункціональними. У них розвивається відразу декілька видів туризму, часто культурно-пізнавальний, діловий і подієвий. Наприклад, м. Луцьк є центром культурно-пізнавального туризму і водночас лідером у сегменті ділового туризму.

Найтісніше взаємопов'язані між собою поняття культурно-пізнавального і релігійного туризму. Зазвичай найбільш значущі культові споруди є і найвидатнішими пам'ятками окремих історичних населених місць. Відмінність полягає у тому, що культурно-пізнавальний туризм об'єднує не тільки окремі архітектурні споруди (у тім числі культові об'єкти), предмети культурного минулого, що збереглися, музеї, театри, виставкові зали, але й комплекси будівель, споруд, вулиць, парків, які формують неповторну атмосферу історичних населених місць.

Історичні поселення рекреаційних зон мають у своєму розпорядженні унікальні ресурси для залучення туристів. Це не тільки культурно-історичні визначні пам'ятки, але й кліматичні особливості, що забезпечують цим місцям додаткові переваги.

Головна проблема їхнього розвитку – сезонні коливання. Отож таким історичним місцям бажано змінювати стратегію розвитку з метою підвищення своєї конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Діловий туризм, що знаходиться на підйомі, тяжіє до центрів економічного і політичного життя країни. Бізнес-туристи вимогливі до стану

міської інфраструктури, наявності спеціальних об'єктів для зустрічей і засідань (медіацентрів, конгрес-холів тощо), їхнього технічного оснащення (аудіовізуальне устаткування, засоби зв'язку, високошвидкісний доступ до Інтернету), рівня професіоналізму обслуговуючого персоналу, транспортної доступності та ін. Ділові туристи пред'являють попит не тільки на основні, але й на супутні, додаткові туристичні послуги, безпосередньо не пов'язані з головною метою поїздки. Вони охоче купують і післяконгресні тури, відвідують концерти, виставки, поєднуючи професійну діяльність з культурно-пізнавальним і активним відпочинком.

Особливе місце займають виставкові заходи, які можна розглядати і як елемент ділового туризму, і як складову подієвих турів.

Проблема розвитку туризму в історичних населених місцях криється у спрощеному баченні туризму як способу заробляння грошей, наповнення бюджету, розвитку інфраструктури послуг, тобто власне економічному баченні. Окрім того, мотивація отримання прибутку деформує культурно-історичний контекст історичного населеного місця, спрощує змісти, гламуризує цінності.

Аналізуючи в контексті вищевикладеного перспективи розвитку туризму в історичних населених місцях Волинської області, необхідно виокремити такі основні напрями в роботі:

- формування списку найбільш значущих культурно-історичних об'єктів і активності з їхнього долучення до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;
- аналіз туристичного потенціалу історичних населених місць, визначення їхньої спеціалізації залежно від ресурсної бази;
- проведення реставраційних робіт і підготовка пам'ятників історії і культури до туристично-екскурсійного показу, реконструкція історичної забудови, відновлення парків і історичного ландшафту;
- створення пішохідних зон у місцях масових скупчень туристів і екскурсантів;
- будівництво парків розваг, аквапарків, виставкових центрів.

Впровадження усіх вищеперелічених заходів як на державному рівні, так

і на рівні місцевої влади даватиме змогу підвищити привабливість історичних населених місць Волинської області як для іноземних туристів, так і для українців [9].

Отже, за ефективністю реалізації потенціалу історико-культурної спадщини Волинська область належить до типу областей із високим потенціалом спадщини та низьким рівнем його використання. Втілення у життя різних заходів щодо використання та охорони культурної спадщини, об'єднання у цій справі зусиль органів влади, наукових та громадських інституцій дасть змогу зберегти та донести до нинішніх і наступних поколінь знання про багатовікову історію та культуру українського народу, а також надалі розвивати культурну, дозвілєву, рекреаційну та туристичну сфери у регіоні, сприяючи подальшому перетворенню культурних пам'яток та подій на конкурентоздатний культурний продукт.

У наступному підрозділі нами буде досліджено природні туристичні ресурси, як компонента культурно-пізнавального туризму Волинської області.

1.3 Природні туристичні ресурси, як компонента культурно-пізнавального туризму Волинської області

Волинська область відзначається значними, хоча і нерівноцінними природними ресурсами. Серед них вирізняють: корисні копалини, поверхневі і підземні води, ґрунти, рослинний і тваринний світ, рекреаційно-туристичні можливості.

Гідросфера Волині знаходиться в межах Волино-Подільського артезіанського басейну. Підземні води пов'язані практично з усіма стратиграфічними горизонтами і комплексами, проте є різними за якістю і продуктивністю. Домінуючим для потреб водопостачання населення є сеноманський комплекс верхньої крейди. Значний розвиток мають мінеральні води у Шацьку, Ковелі, Луцьку і Журавичах [24].

Водні ресурси – це річки, озера, водосховища та підземні води. Волинь є територією зі значною кількістю озер. Їхні ресурси відіграють важливу роль у водопостачанні, рибному господарстві, добуванні сапропелей, рекреації. За походженням озера є: карстово-тектонічними, карстовими і суфозійно-карстовими та заплавними. На території області нараховується 235 озер площею 150,9 км². Здебільшого вони мають площу від 1,01 до 5,0 км². Об'єм водної маси становить 943,65 млн м³. Значна його частина належить озерам площею 1,01–5,0 км² (18,5 %) та 15,1–20 км² (13,2 %). Об'єм оз. Світязь сягає майже половини від об'єму всіх озер області – 457,98 млн м³ (48,6 %). Розподіл озер за басейнами річок досить нерівномірний. Чимало їх знаходиться у басейнах Прип'яті (77 площею 6 396,6 га) і Турії (70 площею 1 099,9), решта – в басейнах Західного Бугу – 39 (7 069,8 га), Стоходу – 30 (398,8 га), Стиру – 12 (97,2 га), Виживки – 4 (31,3 га) та Горині – 3 (3,3 га) [26].

Водосховища і ставки. В області незначний ступінь зарегулювання річкового стоку водосховищами (їх побудовано 13 при загальній площі 2253 га), загальний об'єм яких становить 42,01 млн м³, а корисний – 38,93 млн м³. У регіоні зосереджено 439 ставків з об'ємом водної маси 57,8 млн м³ при площі водного дзеркала 3 986 га. Загальні запаси водних ресурсів у області формуються здебільшого за рахунок місцевого і транзитного річкового стоку, а це становить, відповідно, 1 664 і 3 820 млн м³ за рік. На 1 км² площі в середньому за рік припадає 97,2 м³ стоку, що майже вдвічі більше, ніж для України. Загалом аналіз водного балансу засвідчує, що запасів води достатньо для забезпечення в необхідній кількості водокористувачів і водо споживачів усіх галузей господарства. Забору 10,4 % прогнозних експлуатаційних запасів водних ресурсів області достатньо, щоб забезпечити побутові потреби населення і технічні потреби значної кількості промислових підприємств. Основними водо споживачами в області є комунальне господарство, промисловість (харчова, цукрова), сільське господарство.

У табл. 1.3.1 наведено характеристику водних ресурсів річкових басейнів до гідрологічних постів на території Волинської області.

Таблиця 1.3.1

Водні ресурси річкових басейнів до гідрологічних постів на території
Волинської області [71]

Річка-пост	Площа басейну, км ²	Норма річкового стоку			Водні ресурси, км ³		
		забезпеченість			50 %	75 %	95 %
		м ³ /с	л/ (с·км ²)	км ³			
Басейн Західного Бугу							
Луга – м. Володимир-Волинський	1 270	3,76	2,96	0,119	0,110	0,084	0,057
Басейн Прип'яті							
Прип'ять – с. Річиця	2 210	8,50	3,85	0,268	0,227	0,131	0,049
Вижівка – смт Стара Вижівка	722	2,64	3,66	0,083	0,076	0,052	0,028
Турія – с. Ягідне	459	1,49	3,25	0,047	0,042	0,029	0,017
Турія – м. Ковель	1 480	4,35	2,94	0,137	0,123	0,089	0,055
Стохід – с. Малинівка	692	1,83	2,64	0,058	0,053	0,037	0,020
Стохід – м. Любешів	2 970	10,40	3,50	0,328	0,295	0,212	0,131
Стир – м. Луцьк	7 200	31,60	4,39	0,997	0,968	0,811	0,625
Стир – с. Млинок*	10 900	43,40	3,98	1,370	1,330	1,090	0,810

* Знаходиться на території Рівненської області, неподалік Волинської.

Таблиця 1.3.2

Сумарні водні ресурси річкового стоку Волинської області [71]

Вид ресурсів річкових вод	Середні багатолітні водні ресурси		Ресурси річкового стоку, км ³		
			забезпеченість		
	м ³ /с	км ³	50 %	75 %	95 %
Місцевий стік	69,1	2,18	2,02	1,49	0,94
Притік	59,3	1,87	1,81	1,45	1,04
Загальні ресурси	128,0	4,05	3,85	2,92	1,91
Відтік	128,0	4,05	3,85	2,92	1,91

У 2006 р. у поверхневі водойми скинуто 38,83 млн м³ зворотних вод. В області простежується позитивна тенденція до зменшення скиду об'ємів забруднених зворотних вод у поверхневі водойми. Сьогодні діє понад 60 господарських об'єктів – забруднювачів довкілля стічними водами. Найбільше їх у Луцькому та Ковельському районах. Лише 42 об'єкти мають власні очисні споруди, причому на 38-ми з них останні працюють неефективно,

що пояснюють наявністю застарілих технологічних схем очищення, їхньою перевантаженістю, відсутністю кваліфікованого обслуговуючого персоналу.

Область володіє значними запасами підземної питної води високої якості, експлуатаційні ресурси якої становлять 2586 тис. м³/добу. Розвідано родовища мінеральних вод 4-х типів, що дає змогу розвивати санаторно-курортне лікування. Експлуатується 4 родовища, а розвідано 9, серед них води хлоридно-натрієвого, сульфатно-натрієвого і гідрокарбонатно-хлоридно-кальцієвого типів. За висновками Одеського інституту курортології, їх рекомендовано для лікувальних цілей. Наприклад, в районі смт Ратне, неподалік с. Осниця та Тур, санаторію «Лісова пісня» поширені гідрокарбонатно-кальцієві, гідрокарбонатно-натрієві та хлоридно-кальцієві мінеральні води. Хлоридно-натрієві води з підвищеною мінералізацією – 12–13 г/л поширені поблизу с. Журавичі Ківерецького району. Пробурено дві свердловини, експлуатаційні запаси яких оцінено в 90 м³/добу для 25-річного терміну. Поряд з м. Луцьком пробурено дві свердловини, воду з яких використовують як питну столову та мінеральну.

Централізоване питне водопостачання населених пунктів області здійснюють: 27 підприємств, 4 районні сільські комунальні господарства; дрібні комунальні господарства, які постачають воду в межах окремо взятого села або території однієї сільської ради.

Сьогодні, згідно з існуючим законодавством, спеціальні дозволи на розробку родовищ підземних прісних вод з метою централізованого питного водопостачання надано лише п'ятьом підприємствам, а саме: Луцькому, Ковельському, Володимир-Волинському, Нововолинському та Ківерецькому.

Волинську область зачисляють до забезпеченої лісом території України. Сучасний рівень лісистості становить тут у середньому 34,4 %. Ліси поширені на території області дуже нерівномірно. У поліських районах лісистість сягає майже 45 %, а в лісостепових – тільки 5 %.

Площа лісових угідь Волинської області становить 691,8 тис. га, серед яких 481,7 тис. га (69 %) займають ліси державного значення, 186,8 тис. га

(27 %) – сільськогосподарських підприємств і 23,3 тис. га (4 %) – інших користувачів. Площа лісів Волинського управління лісового господарства становить 428,0 тис. га. Державні ліси поділяють на дві групи. Перша група охоплює 97,7 тис. га, тобто 23,0 % лісів державного фонду, до яких зачислено: насадження зеленої зони (38,1 тис. га), в тім числі Шацького природного національного парку (12,0 тис. га), особливі ліси і лісові масиви (25,7 тис. га), захисні смуги уздовж залізниць (6,3 тис. га), захисні смуги уздовж автошляхів (8,7 тис. га) і річок (18,9 тис. га). Проведення вирубок у лісах цієї групи обмежене [47].

Ліси другої групи становлять 331,3 тис. га, тобто 77,0 % держлісфонду області, до яких належать експлуатаційні насадження (312,8 тис. га), а також спецзони і спец смуги (18,5 тис. га). Це головне джерело ділової деревини. Ліси зазнали значного антропогенного навантаження, оскільки штучні насадження становлять понад 45 % при середньому віці понад 40 р. Переважають цінні хвойні (сосна, ялина), м'яколистяні та твердолистяні породи. Серед листяних високоякісну деревину мають дуб, явір, ясен. Найпоширенішими є хвойні породи, які охоплюють 225,0 тис. га (60 %), друге місце займають м'яколистяні – 87,3 тис. га (24 %). Зокрема, березняки займають 36,6 тис. га, осичники – 16 тис. га (2 %), твердолистяні – 57,7 тис. га (16 %).

Структура лісових насаджень за віком має такий розподіл: молодняки – 53,9 %, середньовікові – 36,5 %, досягаючі – 7,1 %, стиглі – 2,5 %. Загальний запас деревини становить 85,1 тис. м³, а середній запас – 200 м³/га [47].

Ліси відзначаються високою продуктивністю. Середній приріст деревини на 1 га становить 4,1 м³, а загальний річний приріст – 1,7 млн м³. Використання середнього приросту становить 39 % (1,6 м³/га вкритої лісом площі). Однією з провідних лісових формацій є соснові утворення, які займають підвищення або заболочені пониження в рельєфі. На підвищеннях простежуються сосново-лишайникові асоціації, які переважають у північних районах області. Деревина в таких лісах порівняно невисока, а зімкненість крон деревостанів не перевищує 0,6. Трав'яно-чагарниковий ярус зріджений. Лишайники здебільшого з роду

кладоній. Зеленомошні соснові асоціації, а також чорничники займають пониженіші частини рельєфу. Це корінні соснові ліси Полісся з деревостаном висотою до 26 м при зімкненості крон до 0,8. Ярус чорниці та інших низькорослих рослин може сягати 70 % проективного покриття. Поруч з чорничними трапляються орлякові асоціації, а у видолинках – сфагнові. Останні теж відзначаються низькорослою сосною, типовою для екстремальних умов зростання. У підліску різні види верб і крушина. На сфагнах трапляються зарості журавлини, яку масово заготовляють [47].

Значне поширення мають дубово-соснові ліси, вони двоярусні, висотою до 30 м. Під деревостаном багатий підлісок з ліщини, крушини та інших видів. У трав'яному покриві чимало представників рідкісних рослин, зокрема орхідей, лілійних, плаунів. У цих лісах багато цінних лікарських та ягідних видів: малина, конвалія, суниця, калган тощо.

Дубові ліси здебільшого трапляються на півдні області у вигляді невеликих масивів серед сільськогосподарських угідь. Дуб у цих деревостанах надзвичайно високоякісний. Поруч з дубом зростають граб, ясен, осика, липа, береза. У підліску багато ліщини, крушини, брусниці та інших чагарників. Трав'яний покрив густий. Там зростають медунка, квасениця, фіалка, копитняк, маренка тощо. Поруч з дубовими досить часто трапляються і дубово-грабові двоярусні ліси. Ярус дуба розріджений. Долини річок часто займають вільхові ліси I–II класів бонітету. У підліску зростають горобина, черемха, деякі верби. Серед трав багато кропиви, гравілату, комишу тощо. Березові ліси вторинні на місці колишніх соснових та дубово-соснових насаджень. У трав'яно-чагарничковому ярусі переважають мохи, орляк, верес або чорниця.

Флора судинних рослин налічує 1525 видів, 654 роди та 142 родини, до складу яких входять також інтродуценти садів і парків та види, які широко культивуються у сільському господарстві [74].

Видовий склад флори представлений здебільшого різноманітними родинami покритонасінних. Абсолютну більшість становлять представники класу Magnoliopsida (співвідношення дво- і однодольних рослин 4,5 : 1).

Зазначимо, що рослинність області здебільшого сформована сосновими лісами, моховими болотами, прибережними заростями хвощів, лісових папоротей тощо. Інтродуценти і культивати сільськогосподарського використання становлять 343 види (22,5 %) [74].

Тваринний світ. На території області постійно чи тимчасово перебуває понад 410 видів хребетних тварин *Vertebrata* (уточнення їхнього видового складу триває і сьогодні), серед них: круглоротих *Cyclostomata* – 1, риби *Pisces* – 40, земноводних *Amphibia* – 13, плазунів *Reptilia* – 7, птахів *Aves* – 280, ссавців *Mammalia* – 70.

Загальна кількість видів безхребетних тварин *Invertebrata* невідома. На території області трапляються 96 видів тварин (черви кільчасті *Lumbricomorpha* – 1, ракоподібні *Crustacea* – 1, комахи *Insecta* – 37, круглороті – 1, земноводні – 1, плазуни – 1, птахи – 40, ссавці – 14), занесених до «Червоної книги України», 38 видів (по 19 хребетних і безхребетних тварин) – до Європейського Червоного списку, 42 види (30 хребетних і 12 безхребетних тварин) – до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи. Пряме використання фауни: мисливство і рибальство.

Мисливство. Мисливське господарство в області займає площу 1584 тис. га: 820 тис. га надано в користування організаціям Українського товариства мисливців та рибалок (УТМР), 578 тис. га – Волинському обласному управлінню лісового та мисливського господарства, 217 тис. га – іншим, серед них приватним користувачам. Загальні витрати на ведення мисливського господарства в області у 2007 р. становили 2 789,5 тис. грн, серед них 22 % виділені з Державного бюджету України. Основу мисливської фауни становлять ратичні і хутрові тварини, водоплавні і борові птахи.

Чисельність основних видів мисливської фауни в області то стрімко спадає, то повільно зростає. Наприклад, за 1989-1998 рр. чисельність лося зменшилася на 72 % (з 1637 до 465 особин), а протягом 1999-2007 рр. зросла до 552 особин; козулі європейської – відбулося зменшення на 28 % (з 8 704 до 6 290 особин), потім простежувалось поступове збільшення до 8 028 особин;

свині дикої. – зменшилося на 48 % (з 3223 до 1684 особин), а за наступні роки збільшилося до 2 618 особин. І лише в 1996-1998 рр. чисельність лося знизилася на 367 голів (46 %), козулі на 1008 голів (14 %), свині дикої на 485 (22 %), що свідчить про незадовільно поставлену роботу з ведення мисливського господарства, охорони і відтворення мисливської фауни та зменшення продуктивності мисливських угідь більшістю користувачів [79].

Незадовільно провадить роботу Волинське обласне управління лісового та мисливського господарства з охорони та відтворення видів тварин, занесених до «Червоної книги України». Зокрема, чисельність зубрів *Bison bonasus* L. Волинської популяції на території державного лісомисливського господарства «Звірівське» невпинно спадає: із 207 голів у 1992 р. зменшилась до 97 голів у 1998 р. і до 16 голів у 2007 р. На причини різкого зменшення поголів'я зубра впливає зміна умов перебування, збіднення кормової бази, зростання людського чинника під час лісокористування, невиконання біотехнічних заходів і послаблення контролю з боку лісового та мисливського господарств за станом популяцій, несвоєчасне вживання заходів щодо призупинення зменшення їхньої чисельності.

Окрім того, в межах області майже цілковито зникли: рись, норка європейська., чернь білоока, скопа; лише пролітають (раніше гніздилися) шуліка рудий, орел-карлик, сапсан та деякі інші види [80].

Рибальство. Природний рибогосподарський фонд області налічує 218-240 озер (за різними даними) площею 13,7 тис. га, а також значну кількість ставків і водосховищ та 132 малих і середніх річки загальною протяжністю 3,4 тис. км. Екологічний стан водойм для ведення рибальства та рибництва має сприятливі умови. В області використовують рибні ресурси менш ніж 30 % водойм.

До 1992 р. з рибогосподарських водойм щорічно виловлювали майже 100 т риби, у 1995–2000 рр. – 10-20 т. Останніми роками вилов ще зменшився вилов риби на території області у 2007 р. здійснювали 4 користувачі (6,238 т) та Шацький національний природний парк (2,329 т).

З 2000 р. відбувається перезакріплення водойм за користувачами, що триває і сьогодні. Проте закріплення водойм за користувачами живих водних ресурсів для ведення промислового та меліоративного рибальства не виправдала надії на раціональність, економічну ефективність і збалансоване природокористування. Це спричинює безконтрольне вселення неаборигенних живих водних ресурсів – амура білого, товстолобика тощо – на природних водоймах, що суперечить одній з міжнародних конвенцій, ратифікованих Україною [33]. Немає чіткого обліку виловленої товарної риби та її збуту, процвітає чорний ринок.

Реальна охорона тваринного світу здійснюється лише на територіях Черемського природного заповідника, Шацького та «Прип'ять–Стохід» національних природних парків, у державних лісомисливських, лісових і мисливських господарствах тобто там, де є штатна лісова і єгерська охорона. Проте чисельність такої охорони останні 10 років катастрофічно зменшується.

Роботи з провадження державного кадастру тваринного світу, які передбачено ст. 13 Закону України «Про тваринний світ», в області та державі не виконуються взагалі внаслідок відсутності коштів.

Природно-заповідний фонд. Враховуючи наявність унікальних, місцями не порушених ландшафтних комплексів, зокрема Західного Полісся, значних площ боліт, лісів, озер, рік з численними рукавами, багатства і значної концентрації рідкісної флори і фауни, закономірно, що в області утворено 370 територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Загальна площа ПЗФ станом на 1. 09. 2008 р. становить 193 246,89 га – це 9,6 % від загальної площі області. За останні 15 років площа територій та об'єктів ПЗФ зросла в 1,8 раза.

Під час проведення першого етапу кадастру природно-заповідного фонду у 1998-1999 рр. виявилось, що під охороною держави перебуває менше половини серед наявних на території області рідкісних видів рослин і тварин, занесених до «Червоної книги України» [80]. Такий стан зі збереженням рідкісного біорізноманіття в області пов'язаний з низьким рівнем його вивченості та відсутності фінансування наукових досліджень і відповідних

національних програм. Сьогодні найкраще вивчено лише видовий склад хребетних тварин і вищих рослин, практично не вивчені безхребетні, мохоподібні, водорості, лишайники і гриби. Загалом усю територію області комплексно не досліджено взагалі, окремі ділянки вивчено частково, стан їхньої вивченості умовно задовільний. Найкраще в області вивчено біорізноманіття Черемського природного заповідника, Шацького національного природного парку; розпочалося дослідження біорізноманіття національного природного парку «Прип'ять–Стохід».

Рекреаційний потенціал області від її загальної площі станом на 1.09.2008 р. становить 1,2 % за потенційної можливості 9,2 %. На території області створено 90 зон тривалого відпочинку загальною площею 260 га, зон короткочасного відпочинку площею 1777 га – 140; ліси рекреаційного призначення становлять 1762 га.

Відсутність великих промислових об'єктів на території області, віддаленість рекреаційних зон від джерел техногенного навантаження створюють оптимальні умови для організації будь-яких видів масового відпочинку громадян. Отож туристично-рекреаційна індустрія є пріоритетною для соціально-економічного розвитку області [81].

Курорти у Волинській області відсутні, проте існує своєрідна мережа рекреаційних зон. Станом на 2007 рік на території області налічували 231 рекреаційну зону площею 7,4 тис. га, серед них: 141 зона короткочасового відпочинку площею 7,1 тис. га та 90 – тривалого відпочинку площею 0,3 тис. га. Рекреаційно-оздоровчі ліси займають 2,7 тис. га. Загальна площа земель рекреаційного призначення сягає 26,0 тис. га, тобто 1,2 % загальної території області.

Лісові ресурси займають провідне місце у структурі природно-рекреаційного потенціалу області. Вони можуть задовольняти різноманітні потреби рекреантів у лікуванні, оздоровленні, естетичному пізнанні. Окрім того, у лісах зосереджена значна кількість мисливської фауни. Мисливський фонд охоплює 6 видів копитних тварин, 13 – хутрових звірів, 12 – пернатої

дичини. Мисливське господарство в області займає площу 1 млн 584 тис. га.

Гідрографічна сітка області представлена річками двох великих басейнів – Прип'яті і Західного Бугу. Річки області використовують для короткочасного відпочинку, водного туризму, купання, рибальства.

Басейн Західного Бугу налічує 80 озер, з них лише 9 придатні для рекреаційного відпочинку. Найбільше серед них – Світязь, друге за площею – Пулемецьке, яке використовують для рибальства та водного туризму. Найефективнішими є рекреаційні можливості оз. Світязь. Вода озера – чиста, прозора, має цілющі властивості; дно піщане; глибина наростає поступово, що зручно для організації дитячого відпочинку.

Друга група озер розташована на межиріччі Західного Бугу і Прип'яті. Найбільші серед них – озера Тур, Оріховець, Волянське, Синове. Зазвичай дно цих озер піщане, вздовж берегів є пляжні лінії, поруч з ними – лісові масиви. Озера цієї групи використовують для водного туризму, купання, риболовлі.

Найбільшими озерами басейну р. Прип'ять є: Любязь, Біле, Донське, Шипи, Сирче, Рогозне, Мале Любязьке. Сьогодні ці озера в рекреаційному відношенні використовують мало.

Ставки і водосховища також використовують місцеві жителі для короткочасного відпочинку – риболовлі та купання. Родовища мінеральних вод дають змогу розвивати санаторно-курортне лікування.

Води придатні для лікування захворювань серцево-судинної системи, системи кровообігу, гіпертонії, периферичної нервової системи та інших недуг. Хлоридно-натрієві води з мінералізацією 12–13 мг/л поблизу с. Журавичі Ківерецького району містять домішки броду, йоду, радону і застосовуються для лікування серцево-судинної системи, атеросклерозу, дихальної і травної систем. Вода Журавичівського родовища відповідає якостям джерел Моршинське № 1 і Єсентуки № 17. Поблизу м. Ковеля є джерело, що не має аналогів в Україні. Це хлоридно-натрієво-кальцієво-йодо-бромні води. Вони за якістю відповідають джерелу Друскінкай. Експлуатаційний водоносний горизонт залягає на глибині понад 1300 м.

Серед обстежених 33-х родовищ торфових грязей найпридатнішими для лікування є родовища с. Головне і Машів Любомльського району, м. Берестечко Горохівського району, с. Журавичі Ківерецького району, с. Троянівка Маневицького району. Сьогодні використання лікувальних грязей є незначним, хоча запаси дають змогу розширити сферу їхнього використання. Цінні лікувальні властивості мають сапропелі (донний мул). Сапропелями лікують захворювання серцево-судинної та нервової систем, шкіри, хвороби суглобів, ревматизм. Хоча зараз здійснюють видобування сапропелів, проте для медичних цілей їх не використовують. Область має великі можливості для розвитку зеленого і пізнавального туризму, ресурсний потенціал якого досі не оцінений і не має відповідного розвитку [25].

Отже, здійснений аналіз природних ресурсів Волинської області засвідчує наявний значний потенціал корисних копалин, поверхневих і підземних вод, боліт, родючих ґрунтів, луків, рослинного і тваринного світу, мисливських угідь, рекреаційно-туристських можливостей. Проблемою сьогодення є всебічний аналіз природних ресурсів, їхня оптимальна оцінка і раціональне використання із відповідними екологічними застерегами. Загалом природно-ресурсний потенціал області не має збалансованого використання, що свідчить про відсутність у державі (і області зокрема) дієвої природоохоронної політики, реальних державних пріоритетів і дієвого контролю у галузі охорони довкілля.

У наступному розділі кваліфікаційної роботи здійснено оцінку стану та перспектив розвитку культурно-пізнавального туризму у Волинської області.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1 Оцінка стану рекреаційно-туристичної діяльності та інфраструктури в регіоні

Туристичний потенціал області формують: 2 центри туристичної інформації, 3 національні парки, 231 рекреаційна зона, 118 рекреаційних пунктів, 267 озер, 285 агросадиб, 152 заклади розміщення, 7 санаторіїв, 17 музейних закладів, 1534 об'єкти культурної спадщини, 11 фестивалів (понад 57 1000 туристів), 1 туристичний кластер, 8 маркованих туристичних шляхів, 7 туристичних знаків (5.53), 5 активних туристичних клубів, 2 екопарки, 2 офіційних туристичних веб-ресурси, 341 суб'єкт туристичної діяльності області. Основними напрямками розвитку туристичної галузі є: 1. Кадрове та науково-методичне забезпечення. Постійно проводяться навчання для голів ОТГ та студентів вищих навчальних закладів. Здійснено проєкт фахової підготовки екскурсоводів для міста Луцька «Школа екскурсовода». Випускниками першої в Луцьку школи екскурсовода стали 17 лучан. Планується провести фахову підготовку загальнообласних багатомовних екскурсоводів та сформувати спеціальний онлайн реєстр фахівців.

Пріоритети розвитку туристичної інфраструктури та матеріально-технічної бази: 1) позначення маршрутів проїзду до туристичних об'єктів та місць туристичних відвідувань; 2) розвиток мережі автокемпінгів; 3) Благоустрій рекреаційних зон та об'єктів туристичних відвідувань; 4) Сприяння розвитку вело туризму; 5) Забезпечення доступності об'єктів туристичних відвідувань та закладів туристичної інфраструктури для осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Область продовжує розвиватись в плані створення курортних зон.

Перспективним є розбудова інфраструктури та бронювання вільних земельних ділянок для будівництва цілорічних закладів відпочинку, що змінить тривалість туристичного сезону з літнього на круглорічний. Реалізовується проєкт по міжнародній грантовій Програмі «ПольщаБілорусь-Україна» - відбувається прокладання 86 км каналізаційних мереж і будівництво 3-х сучасних та потужних очисних споруд. Крім того, у с. Світязь завершується будівництво сучасної набережної з відповідною інфраструктурою. Протягом 2017-2018 рр. проведено I етап бальнеологічних досліджень ДУ «Українським науково-дослідним інститутом медичної реабілітації та курортології МОЗ України», виявлено природні лікувальні ресурси на території рекреаційної зони Шацьких озер та їх прогнозну оцінку, про що свідчать отримані висновки. Разом з тим, у державній Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, яка розроблена Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, окремим пунктом задекларовано створення курорту державного значення на території Шацького поозер'я.

Стимулювання розвитку малого підприємництва у сфері організації відпочинку у селі, забезпечення його нормативно-правовою, рекламної інформаційною та організаційною підтримкою органами виконавчої влади; 58 створення умов для всебічного заохочення населення області до участі у розвитку сільського туризму як високорентабельної ланки туристичної індустрії та додаткового джерела поповнення особистих доходів громадян, місцевих і державного бюджетів. Заплановано проведення інвентаризації та сертифікація садиб області. Формування промоційного каталогу та оцифрування отриманих даних для туристичного порталу. 5. Промоція туристично-рекреаційного потенціалу. Проведення комплексної рекламної кампанії туристично-рекреаційних ресурсів та кращих пропозицій туристичних компаній, створення позитивного іміджу на всеукраїнському та міжнародному ринках туристичних послуг Створено бренд «Волинь унікальна» та продовжується його просування. Створено перший та єдиний туристичний веб-сайт області (www.tourism.volyn.ua), реалізовано проєкти туристичної

інфраструктури (марковані маршрути, ознакування туристичних об'єктів), видано сучасні промоційні каталоги українською, польською і англійською мовою, Проводиться робота із відродження найбільшого туристичного маршруту «Золота діадема Волині» (Volyn Golden Diadem). Важливим є участь у міжнародних виставкових закладах, надання там обласному туристичному бізнесу, ОТГ платформи для презентації власних туристичних продуктів. 6. Безпека туристів. Створення безпечних умов перебування туристів на території області, захист їх законних прав та інтересів [70].

Розглянемо туристичні потоки в регіоні в динаміці (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

Показники кількості туристів, обслужованих туроператорами та турагентами, за видами туризму в Волинській області за 2011–2019 рр. [13]
(осіб)

Роки	Кількість туристів, обслужованих туроператорами та турагентами – усього	Із загальної кількості туристів		
		іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2011	14657	1193	5881	7583
2012	19789	991	8312	10486
2013	19490	1095	12019	6376
2014	14593	349	8073	6171
2015	15620	645	9327	5648
2016	26526	486	19446	6594
2017	17047	679	12429	3939
2018	21807	448	15396	5963
2019	27403	556	23635	3212
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (±)	10356	-123	11206	-727
- відносне, %	60,7	-18,1	90,2	-18,5
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (±)	5596	108	8239	-2751
- відносне, %	25,7	24,1	53,5	-46,1

Як свідчать дані таблиці 2.1.1 кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами в регіоні у 2019 р. становила 27403 особи, що на 60,7 % більше ніж у 2017 р. та на 25,7 % більше ніж 2018 р. Серед них кількість іноземних туристів у 2019 р. становила 556 осіб, що на 18,7 % менше ніж у 2017 р. та на 24,1 % більше ніж 2018 р. Кількість виїзних туристів у 2019 р. становила 23635 осіб, що на 90,2 % більше ніж у 2017 р. та на 53,5 % більше ніж 2018 р.

У таблиці 2.1.2 наведено показники функціонування колективних засобів розміщування в регіоні за 2011-2019 рр.

Таблиця 2.1.2

Показники функціонування колективних засобів розміщування у
Волинській області за 2011–2019 рр. [13]

Роки	Кількість колективних засобів розміщування, од.	Кількість місць, од.	Кількість осіб, що перебували в колективних засобах розміщування, осіб
2011	130	5954	116684
2012	126	5731	101738
2013	150	6480	117939
2014	138	6177	108129
2015	139	6205	112480
2016	137	6293	117455
2017	131	6135	124937
2018	72	3684	55740
2019	61	3309	46013
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (±)	-70	-2826	-78924
- відносне, %	-53,4	-46,1	-63,2
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (±)	-11	-375	-9727
- відносне, %	-15,3	-10,2	-17,5

Аналіз даних таблиці 2.1.2 дає змогу стверджувати, що найбільшу кількість колективних засобів розміщення в регіоні на протязі досліджуваного періоду зафіксовано у 2011 р. – 130 од. і даний залишався на даному рівні до

2017 р. (131 од.). У 2019 р. їх кількість скоротилася до 61 од., що на 53,4 % менше ніж у 2017 р. та 15,3 % менше ніж у 2018 р. Зменшення кількості колективних засобів розміщення відповідно призвело до зниження кількості місць та, відповідно, кількості обслуговуваних туристів. Так, у 2019 р. кількість місць становила 3309 од., що на 46,1 % менше ніж у 2017 р. та 10,2 % менше ніж у 2018 р. Відповідно змінилася кількість осіб, що перебували в колективних засобах розміщування. Так, у 2019 р. кількість осіб становила 46013, що на 63,2 % менше ніж у 2017 р. та 17,5 % менше ніж у 2018 р.

Інформацію про кількість та місткість спеціалізованих засобів розміщення в мреґіоні за досліджуваний період, а також динамічні зміни цих показників надано в таблиці 2.1.3.

Таблиця 2.1.3

Показники функціонування санаторно-курортних та оздоровчих закладів
у Волинській області за 2011–2018 рр. [13]

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки та пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку	
	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.
2011	6	1,4	3	0,2	1	0,4	68	2,1
2012	7	1,3	1	0,1	1	0,4	67	2,3
2013	7	1,4	1	0,1	1	0,4	74	2,5
2014	7	1,3	1	0,1	1	0,4	65	2,4
2015	7	1,3	–	–	1	0,4	65	2,4
2016	6	1,1	–	–	1	0,4	69	2,5
2017	6	1,0	–	–	1	0,4	66	2,5
Відхилення 2017/2015 р.: абсолютне, (±)	-1	-0,3	–	–	0	0	1	0,1
- відносне, %	-14,3	-23,1	–	–	0,0	0,0	-1,5	4,1
Відхилення 2017/2016 р.: абсолютне, (±)	0	-0,1	–	–	0	0	-3	0
відносне, %	0,0	-9,1	–	–	0,0	0,0	-4,3	0,0

У структурі спеціалізованих засобів розміщування вагоме місце займають дитячі оздоровчі заклади, аналіз яких проведено за допомогою даних таблиці 2.1.4.

Таблиця 2.1.4

Показники функціонування дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку в Волинській області за 2011–2019 рр. [13]

Роки	Кількість закладів, одиниць, од.		У них місць, одиниць, од.		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	у т. ч. заклади оздоровлення	усього	у т. ч. у закладах оздоровлення	усього	у т. ч. у закладах оздоровлення
2011	617	3	2945	320	55630	545
2012	638	7	2695	1020	55529	2391
2013	649	11	2730	1692	59205	5596
2014	552	9	2446	1453	47367	5141
2015	209	4	2576	780	20438	2222
2016	178	4	1787	750	19621	2581
2017	195	4	2179	872	21693	2883
2018	200	х	1962	х	21238	х
2019	205	х	2161	х	21497	х
Відхилення 2019/2017 р.: - абсолютне, (±)	10	х	-18	х	-196	х
- відносне, %	5,2	х	-0,8	х	-0,9	х
Відхилення 2019/2018 р.: - абсолютне, (±)	5	х	199	х	259	х
- відносне, %	2,5	х	10,1	х	1,2	х

Як свідчать дані табл. 2.1.4 у 2019 р. в регіоні працювало 205 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку, у них перебувало 21497 осіб.

Основними завданнями в галузі культури області є забезпечення реалізації прав громадян на доступ до інформації, здобуття мистецької освіти, залучення до культурних цінностей і духовних надбань, створення умов для функціонування базової мережі закладів культури місцевого рівня, надання

якісних культурних послуг для всіх верств населення. На початок 2019 р. у Волинській області діє розгалужена базова мережа закладів культури і мистецтва. Це, зокрема: 675 клубних закладів (Палаці культури, народні дома «Просвіта», культурно-мистецькі центри, клуби і будинки культури); 550 бібліотечних установ; - 37 мистецьких шкіл (27 музичних, 3 художніх, 7 шкіл мистецтв) та 11 їх сільських філіалів. Крім цього, функціонує 61 сільських класів навчання гри на різних інструментах. Контингент учнів складає 6816 дітей; 17 комунальних музеїв та 84 громадських музейних закладів, в т.ч. 6 народних. Бібліотечна мережа у 2018 та I-му півріччі 2019 року перебувала в стані активного реформування. Станом на 01 серпня 2019 р. бібліотечна Волині представлена 550 закладами, з них – 471 бібліотекою, що функціонує у сільській місцевості. Мережа публічних бібліотек області скоротилася на 8 роти 558 у 2018 р. В ході реформування відбулося закриття 2 центральних бібліотек Луцького району, бібліотек-філій сіл Озерне, Ситовичі Поворської сільської ради, бібліотеки с.Милуші центру культури дозвілля та спорту Княгининівської сільської ради, бібліотек-філій сіл Маковичі, Туличів, Осьмиговичі Турійської районної ЦБС із наступним створенням на їх базі бібліотечних пунктів. Безкоштовний доступ до інтернет-ресурсів надають Пункти вільного доступу до Інтернету, які діють у 85 бібліотеках – учасницях проєкту «Бібліоміст». Продовжують функціонувати Інтернет-центри в Волинській ДОУНБ імені Олени Пчілки, Ковельській та Горохівській ЦРБ, центральній бібліотеці для дітей Луцької міської ЦБС, що були створені за проєктом Посольства США в Україні «Інтернет для читачів публічних бібліотек». Станом на 01.08.2019 р. у бібліотеках області нараховувалося 682 комп'ютери проти 653 станом на 01.01.2019 р. Доступ до мережі Інтернет надає 151 бібліотека області. В області налічується 54 об'єднаних територіальних громад, в підпорядкуванні яких перебувають 279 бібліотек. 47 ОТГ, застосовуючи свої повноваження, забрали в своє підпорядкування бібліотеки. Спостерігається різноманітність вибору моделей функціонування бібліотечних закладів у рамках нових адміністративних утворень. Так, на базі 17 об'єднаних територіальних громад

створені публічні бібліотеки з філіями, у тому числі – 7 зареєстровані як юридичні особи. У їх складі – 108 бібліотечних закладів. 31 бібліотечна установа ввійшла на правах структурного підрозділу до 6 культурно-дозвіллевих центрів, 4 діючих об'єднаних територіальних громади 56 поки що утримують бібліотеки у складі ЦБС за рахунок субвенцій районним бюджетам. Не визначилися з вибором центральної бібліотеки 20 об'єднаних територіальних громади, що в певній мірі негативно впливає на процеси поповнення фондів, надання методичної допомоги та інше. У 10 об'єднаних територіальних громад жодна із бібліотек не має доступу до інтернету. У 2018 році паспортизовано 19 об'єктів культурної спадщини, що на 8 об'єктів більше ніж у 2016 році. За рахунок коштів обласного бюджету у 2018 році виготовлено паспорти на 12 пам'яток архітектури місцевого значення на території Іваничівського, Локачинського, Луцького та Рожищенського районів. Крім того, розроблено охоронні зони 14 пам'яток архітектури місцевого значення. За кошти органів місцевого самоврядування розроблено облікову документацію на 4 пам'ятки архітектури національного значення та на 3 – місцевого значення. В І-му півріччі 2019 р. за кошти обласного бюджету розроблено облікову документацію на 12 пам'яток сакральної архітектури національного та місцевого значення у Горохівському, Локачинському, ВолодимирВолинському, Рожищенському районах; за кошти органів місцевого самоврядування розроблено облікову документацію на 2 пам'ятки (Горохівський район). За рахунок коштів міського бюджету розроблено облікову документацію на 7 пам'яток архітектури місцевого значення, що розташовані у м.Ковелі [70].

Як свідчать дані табл. 2.2.5, на протязі досліджуваного періоду кількість театрів не змінилася і становила 2 од., кількість концертних організацій, професійних творчих колективів відповідно становила 1 од. Позитивно виглядає тенденція щодо кількості музеїв регіоні. Так, у 2000 р. їх кількість становила 7 од., а у 2017 р. 16 од., що на 1 од. (5,9 %) менше ніж у 2015-2016 рр.

У таблиці 2.1.5 наведено показники функціонування театрів, концертних

організацій та музеїв у Волинській обл. за 2000-2017 рр.

Таблиця 2.1.5

Показники функціонування театрів, концертних організацій та музеїв у
Волинській обл. за 2000-2017 рр. [13]

Роки	Кількість театрів, од.	Кількість глядачів на виставах, тис. осіб	Кількість концертних організацій, професійних творчих колективів, одиниць	Кількість слухачів на концертах, тис. осіб	Кількість музеїв, од.	Кількість відвідувачів музеїв, тис. осіб
2000	2	132,5	1	94,0	7	89,8
2001	2	121,0	1	79,1	10	120,8
2002	2	137,0	1	110,7	9	136,1
2003	2	137,4	1	137,5	10	112,3
2004	2	139,8	1	127,0	10	123,7
2005	2	138,8	1	113,8	10	124,0
2006	2	139,2	1	91,0	10	113,3
2007	2	140,6	1	99,0	10	118,7
2008	2	153,4	1	86,5	10	123,3
2009	2	111,8	1	96,3	10	120,0
2010	2	131,9	1	91,9	15	172,4
2011	2	143,1	1	115,1	17	185,5
2012	2	126,0	1	70,5	17	232,8
2013	2	126,2	1	82,0	17	204,1
2014	2	120,8	1	88,1	17	214,0
2015	2	137,6	1	89,1	17	228,3
2016	2	127,6	1	87,6	17	229,3
2017	2	116,6	1	75,6	16	229,5
Відхилення 2017/2015 р.: - абсолютне, (+; -)	0,0	-21	0,0	-13,5	-1	1,2
- відносне, %	0,0	-15,3	0,0	-15,2	-5,9	0,5
Відхилення 2017/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	0,0	-11	0,0	-12,0	-1	0,2
- відносне, %	0,0	-8,6	0,0	-13,7	-5,9	0,1

У таблиці 2.1.6 наведено показники функціонування бібліотек, музеїв та клубних закладів в регіоні за 2000-2017 рр.

Таблиця 2.1.6

Показники функціонування бібліотек, кінозалів та клубних закладів у
Волинській обл. за 2000-2017 рр. [13]

Роки	Кількість бібліотек, од.	Бібліотечний фонд, тис. примірників	Кількість кінозалів, од.	Кількість глядачів на сеансах за рік, тис. осіб	Кількість клубних закладів, одиниць	Кількість місць в них, тис. од.
2000	584	7583,7	88	42,4	665	150,3
2001	579	7481,5	63	53,6	667	149,5
2002	575	7339,5	62	29,3	664	148,3
2003	575	7206,2	80	36,8	668	148,5
2004	576	7134,0	34	28,8	669	148,2
2005	579	7170,9	32	48,8	673	148,7
2006	580	7014,0	21	41,1	680	149,4
2007	582	6940,2	14	43,9	686	150,2
2008	574	6842,1	14	51,2	676	148,5
2009	609	7111,8	13	35,8	671	148,0
2010	611	6952,9	14	130,9	673	148,0
2011	609	6789,3	14	161,5	671	147,9
2012	605	6807,2	11	168,9	671	147,9
2013	605	6764,4	11	163,4	672	147,6
2014	605	6662,4	12	273,5	673	147,5
2015	599	6559,3	12	333,5	674	147,6
2016	597	6419,5	12	383,5	674	147,6
2017	594	6254,3	13	423,2	674	147,1
Відхилення 2017/2015 р.: - абсолютне, (+; -)	-5	-305,0	1	89,7	0,0	-0,5
- відносне, %	-0,8	-4,6	8,3	26,9	0,0	-0,3
Відхилення 2017/2016 р.: - абсолютне, (+; -)	-3	-165,2	1	39,7	0,0	-0,5
- відносне, %	-0,5	-2,6	8,3	10,4	0,0	-0,3

Дані табл. 2.1.6 свідчать, що максимальна кількість бібліотек в регіоні становила 611 од. у 2010 р., а мінімальна склала 575 од. у 2001-2003 рр. У 2017 р. їх кількість становила 594 од., що на 0,8 % менше ніж у 2015 р. та на

0,5 % менше ніж у 2016 р. Бібліотечний фонд у 2017 р. складав 6,254 млн примірників, що на 4,6 % менше ніж у 2015 р. та на 2,6 % менше ніж у 2016 р.

Максимальна кількість кінозалів в регіоні становила 88 од. у 2000 р., а мінімальна склала 11 од. у 2012-2033 рр. У 2017 р. їх кількість становила 13 од., що на 8,3 % менше ніж у 2015-2016 рр. Бібліотечний фонд у 2017 р. складав 6,254 млн примірників, що на 4,6 % менше ніж у 2015 р. та на 2,6 % менше ніж у 201 р. Кількість клубних закладів склала на протязі досліджувано періоду суттєво не змінилася і у 2017 р. склала 674 од.

Туризм в Україні є важливою економічною гілкою, що може принести значний прибуток в економіку держави. Розвиток цієї пріоритетної галузі виведе нашу країну та новий рівень розвитку, що у свою чергу збільшить прибутковість у таких суміжних секторах економіки, як транспорт, торгівля, будівництво, зв'язок, сільське господарство і позитивно вплине на структурну економіку країни. Таким чином, Волинська область має величезний туристичний потенціал, який реалізується на недостатньому рівні. Однак, вже сьогодні можна сказати що Волинь впевнено прямує до того щоб стати осередком туристично-рекреаційної діяльності.

У наступному підрозділі нами будуть визначені напрями розвитку культурно-пізнавального туризму у Волинській області.

2.2 Напрями та перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в регіоні

Туризм – один із найважливіших елементів сучасного розвитку культури. Він стимулює до активного пошуку маловідомих граней національної, історичної, мистецької своєрідності культури, збагачуючи культурний потенціал в особистісному розвитку.

Врахування потреб і мотивацій різних категорій туристів сприяє більш повному використанню культурного потенціалу території країни, робить

культурну спадщину регіонів доступною великому сегменту відвідувачів, реалізуючи освітню функцію туризму. Деякі регіони України, культурні центри мають можливості для генерації вигідного туристського продукту, здатного залучити гостей і туристів з усього світу, на основі свого культурно-історичного потенціалу, зосередження об'єктів туристського інтересу, складових національного надбання країни

Взаємозв'язок базується на ролі культури в реалізації потреб, що лежать в основі туризму, і ролі туризму в задоволенні культурних потреб населення. Культурно-пізнавальний туризм, таким чином, є способом конвергенції культури і туризму. Україна володіє значним потенціалом для формування туристського продукту і просування його на внутрішньому і зовнішньому ринках, для перетворення туризму в базову галузь економіки. На думку дослідників, в сучасних умовах існують резерви для вдосконалення діяльності установ культури на ринку туристичного продукту [45; 54]. Особливо підкреслюються потенційні можливості малих і середніх закладів культури в індустрії культурного туризму. В результаті проведених автором досліджень вдалося обґрунтувати механізм взаємодії сфери культури і туризму, який дозволить:

- задіяти всі рівні культурного туризму і, перш за все, спеціалізований культурно-пізнавальний туризм;
- збільшити внесок туризму в економіку країни за рахунок продовження терміну перебування іноземних туристів в Україні.

Встановлено, що в Україну переважна більшість туристів приїжджає у складі груп, тому стандартний пакет послуг ґрунтується на тому, що вони можуть побачити. Самостійний турист прагне слідувати за туристами, подорожуючими в складі групи. Якщо додати в програму перебування в містах групових туристів відвідування малих і середніх закладів культури, то це приверне і індивідуальних відвідувачів. При цьому взаємини між туристичними фірмами та установами культури є основою формування і просування туристичного продукту культурно-пізнавального туризму. В ідеалі ролі між

ними повинні розподілятися наступним чином:

- установи культури є носіями, зберігачами та творцями культурної спадщини та культурних благ кожного окремо взятого регіону. Вони володіють інформацією, фактами культурної спадщини і формують змістовну частину продукту культурного туризму;

- туристські фірми є посередниками, що просувають культурний продукт окремим категоріям споживачів. Вони є джерелами актуальної інформації про зміни попиту та пропозицій на українському і міжнародному туристичних ринках і знають особливості, потреби і очікування споживачів на надані послуги з боку культурного туризму. Туристичні фірми дають поради, що дозволяють адаптувати діяльність установ культури до вимог ринку. Але це не односторонній вплив і нав'язування туристською фірмою своїх ідей і вимог, а двостороннє взаємовигідне співробітництво, що збагачує обидві сторони і дає імпульс до подальшого розвитку. Цей тандем дозволяє врахувати в майбутньому створюваному продукті культурного туризму дві важливі складові – економічну вигоду та культурний розвиток [45; 54; 66].

Проте вітчизняна туристична сфера практично позбавлена дієвої управлінської вертикалі. Якщо на національному рівні функціонують профільне Міністерство культури, в складі якого є спеціалізований орган (Державна служба туризму та курортів), то на рівні регіонів робота з розвитку індустрії подорожей і супутніх послуг (екскурсії, готелі, захист прав туристів і організація їхньої безпеки) практично не ведеться. В багатьох обласних адміністраціях створено управління культури й туризму. Але реальність така, що ці структури є на базі управлінь культури. Тому наголос робиться на відстеженні й фінансуванні роботи бібліотек, музеїв, театрів. А туризмом зазвичай реально займаються один або два спеціалісти. Причому найчастіше йдеться не про спеціалістів у сфері державного управління, а про знавців місцевої екскурсійки, що добре знають маршрути і визначні пам'ятки.

Унаслідок усього вищесказаного, для розвитку культурно-пізнавального туризму та створення конкурентоспроможних туристичних продуктів на

світовому ринку Україні необхідні маркетингові дослідження. Ці дослідження, в першу чергу, повинні бути проведені у сфері професійного культурно-пізнавального туризму, заснованого на таких положеннях:

- сегментація туристських потоків за базовими інтересами;
- диференціація туристського продукту.

Сегментація туристських потоків за базовими інтересами та диференціація культурного продукту є елементами маркетингового підходу до формування продукту культурного туризму. При цьому автор має на увазі виявлення і вивчення потреб та інтересів потенційних груп споживачів, що дозволять надалі сформувати продукт, відповідний цим потребам. Диференціація культурного продукту передбачає створення нового культурного продукту (залучення малих і середніх закладів культури усіх регіонів), потреба в якому, а відповідно і попит, необхідно сформувати спільними зусиллями закладів культури, туристських фірм і адміністрації міст. Ці підходи ґрунтуються на головних принципах маркетингу:

- виявити потребу і задовольнити її;
- якщо цієї потреби немає, сформулювати і створити внутрішню необхідність у її задоволенні [68].

На сьогодні туристам в Україні пропонується уніфікований культурний продукт, що не в повній мірі враховує особливості, побажання і потреби туристів. Відсутність як сегментації туристських потоків, так і диференціації культурного продукту, призводить, з одного боку, до не повного використання величезного культурного потенціалу, з іншого боку, до втрати потенційних відвідувачів і до скорочення терміну їх перебування.

Необхідно відзначити, що для нашої країни актуальним є не стільки збільшення числа відвідувачів, скільки продовження терміну їх перебування і зниження ролі фактора сезонності. З цих позицій перспективним є формування і просування на міжнародний туристичний ринок тематичного культурного продукту, розрахованого на задоволення різних інтересів споживачів. Створення тематичного продукту дозволить активізувати та залучити до

туризму малі музеї, вузькогалузові музеї, муніципальні театри тощо.

Культурна спадщина міст дозволяє туристським підприємствам пропонувати необмежене число послуг. На даному етапі потенціал міст країни використовується не повною мірою. Правильний підхід і розроблена програма проведення різних заходів стане вирішальною в спробі створення сприятливого іміджу міст. Взаємодія сфери культури і туризму є основним моментом. В силу останніх тенденцій, що простежуються на туристському ринку, основний акцент слід робити на культурно-пізнавальний туризм. Звідси зростає роль саме культури в організації туристської діяльності і необхідність найбільш повного організаційно-інформаційного забезпечення їх взаємодії.

Інформаційна проблема, особливо формування електронних інформаційних ресурсів, вирішується останнім часом в основному тільки завдяки іноземним фондам. Відсутність рішення даної проблеми протягом багатьох років, говорить про необхідність діяльності низки спеціалізованих служб, кілька з яких вже функціонують. Мета цих організацій – допомога малим установам культури в просуванні їх послуг на світовому туристичному ринку і напрям маркетингового комплексу великих установ культури в загальний потік маркетингу сфери культури регіону. Отже, в Україні є сприятливі умови для розвитку культурно-пізнавального туризму. Дані положення склали основу для інтеграції малих і середніх закладів культури у вітчизняний туристський ринок. На підставі проведеного дослідження визначені шляхи просування малих і середніх музеїв у містах на міжнародному туристичному ринку з метою створення додаткових альтернатив при формуванні сприятливого іміджу міста і країни в цілому.

Проведене дослідження Г. Г. Вишневською [6] дозволило їй виявити низку проблем, які потребують подальшого вивчення. До їх числа належать:

1. Виявлення культурних потреб іноземних і вітчизняних туристів на існуючому туристичному ринку;
2. Створення методики розширення стандартної програми відвідування туристами культурних пам'яток регіонів України;

3. Пошук найбільш оптимальних методів просування спеціалізованих програм перебування в місті на міжнародному туристичному ринку.

Відзначимо також, що культурно-пізнавальний туризм являє складний багатoproфільний вид діяльності, в який крім традиційних складових інфраструктур туризму (таких як туроператори в'їзного туризму, готелі, авіаперевізники, автотранспортні підприємства, що спеціалізуються на обслуговуванні туристів, охоронні підприємства) залучені й інші організації і підприємства сфери послуг. Так, відповідно до пропонованого комплексного підходу створення продукту культурного туризму, у склад суб'єктів культурно-пізнавального туризму в м. Київ входять наступні підгалузі сфери послуг: музеї, музеї-заповідники і палаци; художні галереї та арт-центри; дирекції фестивалів і карнавалів; театри та концертні організації; цирки та концертні зали; культурно-розважальні центри, нічні клуби; продюсерські центри; агенції з продажу театральних і музейних квитків, дирекція театральньо-видовищних кас; екскурсійні бюро; спеціально призначений для екскурсій автобусний парк, маломірний флот і річкові прогулянкові судна. Невід'ємною частиною культурного туризму є автентичні підприємства громадського харчування та привабливі для деяких туристів художні галереї та антикварні магазини. Свій внесок у формування продукту культурного туризму Києва вносять численні храми різних конфесій, деякі з яких є об'єктами екскурсій.

Ще одна складова стратегії сфери культури – просування культурного продукту, орієнтованого на туристів [68]. Традиційними каналами такого просування є туристські виставки, на яких туроператори пропонують турагентам спеціалізовані або уніфіковані культурні продукти, включені до складу тих чи інших турів. Установи культури досить рідко виходять з пропозиціями на ринок туристських послуг (хоча є приклади представлення великих установ культури на міжнародних туристських виставках у складі експозицій окремих міст або регіонів). Утім основним каналом просування послуг закладів культури для українських та іноземних туристів є сайт установи або відповідний регіональний портал, який подає весь спектр

культурних послуг даної території. Проблема, однак, полягає в тому, що більшість подібних сайтів і порталів не передбачає інтерактивного зворотного зв'язку з потенційними споживачами культурних благ. Краще йде справа з сайтами посередницьких комерційних структур, готових приймати замовлення на відвідування закладів культури, перегляд постановок та організацію екскурсій. Проте суто комерційний характер діяльності даних посередників виводить зі сфери їх інтересів пласт некомерційних або мало бюджетних проєктів, які не передбачають стягування плати з відвідувачів або передбачають мінімальну плату. Тому гостро стоїть завдання розробки інтерактивних двомовних регіональних сайтів із широким представництвом всіх типів установ культури.

Експортна стратегія розвитку сфери культури повинна бути взаємопов'язана з іншими стратегіями і, перш за все, з бюджетною стратегією розвитку культури. Завданням бюджетної стратегії є отримання коштів з бюджету відповідного рівня з метою задоволення різних культурних запитів населення. При цьому в процесі визначення відповідними органами управління суми необхідних установам культури засобів, у розрахунок беруться тільки потреби резидентів даної території (країни, регіону, міста). За умовчанням передбачається, що інвестиційні ресурси, необхідні для розробки та просування культурних продуктів для туристів, будуть знайдені установами культури з позабюджетних коштів.

Проте, як показує практика, в останніх часто не вистачає на це вільних позабюджетних коштів. Установи культури часто намагаються знайти вихід або шляхом кооперації із зацікавленими тур-операторськими фірмами, або на основі залучення спонсорських коштів.

Як відзначає Г. Г. Вишнеvsька [6] динамічний розвиток вітчизняного туризму неможливий без сильних професійних громадських організацій. Тому на роботу туркомпанії впливають як мінімум два десятки міністерств і відомств, якщо не брати до уваги посольств і консульств зарубіжних держав. Отже, туристичному бізнесу потрібні професійні захисники його інтересів,

причому на всіх рівнях, включно із наявністю урядового та парламентського лобі.

1. Культурно-пізнавальний туризм є єдиним способом конвергенції сфер культури і туризму на сучасному етапі розвитку культурно-освітньої діяльності в Україні. Соціально-культурний потенціал сфери культури не використовується повною мірою на ринку культурно-пізнавального туризму і внаслідок цього недостатньо реалізується просвітня функція туризму. Необхідно інтегрувати малі та середні заклади культури в туристський ринок за рахунок пропозиції додаткової послуги в програму перебування туристів в Україні.

2. Механізм взаємодії сфер культури і туризму з інтеграції малих і середніх закладів культури в ринок в'їзного культурного туризму повинен складатися з наступних етапів:

- організація координаційної групи у закладах культури;
- проведення маркетингових досліджень потреб іноземних туристів у культурному туризмі;
- розширення стандартної програми відвідування іноземними туристами культурних пам'яток у регіонах.

3. Рекомендації з включення спеціалізованих освітньо-популяризаційних послуг у програму перебування туристів у містах: а) використання принципу подієвого туризму; б) розширення меж конгресного (ділового) туризму за рахунок вивчення проблематики конгресу, представленою сферою культури; в) знайомство з малими і середніми музеями, які є нерідко унікальними (історичні, художні та науково-освітні музеї); г) довгострокове співробітництво з зарубіжними і вітчизняними навчальними закладами в контексті освітнього туризму на базі сфери культури.

Однак, попри ускладнення фінансової ситуації в країні та світі, туристична галузь продовжує успішно розвиватися. У цьому розвитку вона стикається з різноманітними проблемами, тож постійно шукає шляхи їх вирішення. На думку фахівців, ці шляхи можуть бути різними, але турист має

бути завжди у центрі уваги всіх учасників індустрії, якщо фахівці прагнуть досягнути його подальшого розвитку та зростання прибутковості [6].

Що стосується Волинської області то можна виділити наступні напрями пізнавального туризму.

По-перше, Волинська область володіє значним природно-рекреаційним потенціалом, і на сьогодні екологічний туризм найдинамічніше розвивається власне на територіях, що мають певну природну цінність, тобто, переважно на природоохоронних територіях (у національних та ландшафтних парках). Головна його мета – охорона природного та культурного середовища регіонів, що відвідають туристи.

На сьогоднішній день Волинська область має перспективи для двох напрямків екологічного туризму: природного (використання природних ресурсів у їх відносно незміненому стані) та соціоекотуризму (заходи, які проводяться не обов'язково в екологічно чистих районах, що можуть наочно демонструвати непередумане господарювання людини та втручання її в природу).

Ресурсне забезпечення розвитку екологічного туризму у області знаходиться на дуже високому рівні.

Природний підвид екологічного туризму у Волинській області має два спрямування: біотуризм, та абіотуризм [35-36].

Основними районами біотуризму є національні природні парки Волинської області: Шацький, «Цуманська Пуща» та НПП «Прип'ять-Стохід». Крім спостереження за типовими для Західного Полісся екосистемами: озерними, лісовими, болотними та лучними. Ведуться наукові спостереження за рідкісними біоценозами, серед яких:

- евтрофні та мезотрофні осокові болота, а також рідкісні для Полісся оліготрофні болота. Найбільшими із болотних масивів є болота Вунич (322,0 га), Кругле-Довге (260,3 га), Став (220,0 га), Рипицьке (110,0 га);

- ведеться спостереження за флювіогляціальними і власне льодовиковими моренними відкладами. У південно-східній частині Шацького

НПП розташовані – флювіогляціальні піщані ози, що трапляються також в околицях с. Світязь. Підвищення чергуються із заболоченими зниженнями;

– об'єктами біотуризму є також прибережно-водна рослинність сформована очеретом та кугою озерною. На великих глибинах розрослись угруповання жабурника, рдесників, водопериці тощо.

Угруповання водних рослин відіграють велику роль у підтриманні функціонування озерних екосистем. Так, прибережні ценози створюють умови для нересту риби. Прибережні зарості озер є також місцем гніздування багатьох видів птахів. Власне прибережні екосистеми є основними об'єктами біотуризму у Шацькому НПП [7];

– також об'єктами наукового біотуризму є рідкісні рослинні біоценози. У парку нараховується 14 видів рослин, занесених до Зеленої книги України. До них відносяться такі лісові угруповання: групи асоціацій соснових лісів зеленомохових та чорницевих, соснових лісів ялівцевих (з ялівцем звичайним), дубово-соснових лісів ліщинових. Серед болотняної рослинності рідкісними є формації шейхцерієво-сфагнова та осоково-шейхцерієво-сфагнова, осоки Девелла, меч-трави болотяної, а серед водної рослинності – формації альдрованди пухирчастої, латаття білого, латаття сніжно-білого, глечиків жовтих, їжачої голівки малої, рдесника червонуватого, рдесника туполистого, куширу підводного. До Червоної книги України занесено 28 видів флори парку: береза низька, зозулині черевички справжні, булатка червона, гніздівка звичайна, жировик Льозеля, любка дволиста, журавлина дрібноплода, росички англійська та середня, товстянка звичайна тощо. У парку знайдено низку рідкісних реліктових болотяних мохів, серед них псевдокалієргони трирядний і плауноподібний, скорпідій скорпіоноподібний та меезія тригранна занесені до Червоної книги України, а один вид, гаматокауліс глянсуватий, – до Червоної книги мохоподібних Європи;

– не менш цінними об'єктами біотуризму в Шацькому НПП є рідкісні тваринні біоценози. Із «червонокнижних» на території парку охороняються ропуха очеретяна, мідянка, лелека чорний, лебідь малий, жовта чапля, пугач,

шуліка рудий, гага звичайна, дятел білоспинний, корольок червоноголовий, кутора мала, горностай тощо.

Біотуризм поширений і в інших природоохоронних територіях, проте незначною мірою. Основне його призначення – пропагування збереження природи та довкілля Волинської області.

Більш поширеним в туристичному відношенні вважається такий напрямок природного екологічного туризму як абіотуризм (об'єктом туризму є нежива природа (гори, печери, водойми тощо)). Аналіз передумов розвитку екологічного абіотуризму в національних природних парках Волинської області засвідчує, що серед трьох НПП, які створені на території Волинської області, лише в Шацькому проведено функціональне зонування, а також раціональне й збалансоване використання природоохоронних ландшафтів, що забезпечує можливість розрахунку рекреаційної місткості його територій та порівняння її з місткістю закладів розміщення.

Екологічний туризм Волинської області розвинений на досить високому рівні. Проте уваги потребують проблеми нераціонального використання природних ресурсів; інфраструктурного забезпечення розвитку цього виду туризму, а також проведення заходів з урізноманітнення туристичного продукту даного типу.

Культурно-пізнавальний та науковий туризм альтернативного спрямування має дуже великі перспективи розвитку у Волинській області. Адже природнича і культурно-історична бази ресурсів області є унікальними. Цей вид туризму має на меті вивчення природних, історико-археологічних та етнографічно-краєзнавчих особливостей регіонів.

До напрямків культурно-пізнавального та наукового туризму, що розвиваються на території Волинської області відносяться: науково-природничий туризм, історико-археологічний туризм, етнографічно-краєзнавчий туризм, архітектурно-історичний, симпозіумний туризм [36; 89].

У межах Волинської області можна виділити такі центри науково-природничого туризму: Національний природний парк «Прип'ять-Стохід»,

Шацький національний природний парк.

Історико-археологічний туризм. Цей вид туризму відзначається наявністю великої кількості туристичних центрів на території Волинської області. На території області нараховується 150 різноманітних пам'яток археології, серед них: 15 національного та 135 місцевого значення. Найбільша їх кількість розташована в Горохівському (55) районі, найменша – в Ратнівському, Турійському та Шацькому.

У Волинській області центри історико-археологічного туризму поділяються на дві основні групи: місця поселення стародавніх людей та місця поховань. Варто зазначити, що перша група відповідає певному історичному періоду та пов'язана з господарським та культурним життям стародавніх людей. Ресурси історико-археологічного альтернативного туризму є важливими у формуванні ТРК Волині, оскільки щороку приваблюють сотні туристів не лише з різноманітних куточків Волині, але й з усієї України [22].

Етнографічно-краєзнавчий туризм. Цей вид туризму отримав на Волині значне поширення. Він стосується відвідуванням краєзнавчих музеїв, народних ярмарків та фестивалів. У 2014 р. кількість комунальних музеїв Волинської області становила 17 (не враховуючи 6 філій Волинського краєзнавчого музею), їх відвідало 146,5 тис. осіб, обслуговано екскурсіями 68,9 тис. осіб. Щодо кількості музейних експонатів, то їх кількість сягає 240956.

У Волинській області щороку проходять сотні фестивалів, які ознайомлюють з історико-культурним життям області, і приваблюють тисячі туристів.

Архітектурно-історичний туризм. Цей вид туризму у Волинській області є одним з найбільш розвинених.

В області нараховується 495 пам'яток містобудування і архітектури (179 – національного та 316 – місцевого значення); 860 пам'яток історії (9 – національного, 851 – місцевого значення); 32 пам'ятки монументального мистецтва (1 – національного, 31 – місцевого значення). Також нараховується 11 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва, загальною площею 95,53 га,

серед них 3 – загальнодержавного значення площею 28,6 га. Найбільша кількість історико-архітектурних пам'яток зосереджена у Турійському, Ковельському, Горохівському, Маневицькому районах.

Промисельний туризм – це вид туризму, основою якого є господарювання людини (мисливство (фауністичний туризм), рибальство (іхтіофауністичний туризм), збір грибів, ягід, лікарських рослин (флористичний туризм) без нанесення шкоди природі та без порушення екологічної рівноваги. Відповідно в структурі промисельного туризму виділяють такі напрямки: флористичний, фауністичний та іхтіофауністичний.

Фауністичний туризм. Значна лісистість і добре розвинута гідрографічна сітка, різноманітна рослинність, змішані за складом і структурою лісові угіддя, сприятливі кліматичні умови – все це приваблює диких звірів і птахів до певних ландшафтних місцевостей.

Мисливські угіддя Волинської області знаходяться в підпорядкуванні Обласного товариства мисливців і рибалок (ОТМР), товариства «Динамо», Військово-мисливського товариства, а також лісництв. За ОТМР закріплено 1406 тис. га мисливсько-рибальських угідь.

В організаційному плані промислово-мисливська фауна області переважно зосереджена на території лісових угідь держлісфонду і закріплена за 16 районними і 2 міськими товариствами мисливців і рибалок. За природними комплексами мисливські угіддя поділяються таким чином: близько 26 % займають ліси, 56 % – поля і 18 % – водно-болотні угіддя. Загальна площа мисливських угідь становить 1828,5 га. Основна їх частина знаходиться в поліських районах і належить приписним мисливським господарствам.

Таким чином, мисливські та рибальські угіддя області є передумовою для розвитку відповідних видів відпочинку, їх кількість може задовольняти не лише попит місцевих мисливців та рибалок, а й служити базою для створення мережі підприємств, що надаватимуть послуги в організації цих видів відпочинку іноземним та вітчизняним туристам.

Флористичний туризм. Волинські ліси багаті на гриби та ягоди, і їх

збирання, особливо міськими жителями, розцінюється як один з найпривабливіших і корисних видів відпочинку.

Ягідники та грибні місця зазвичай зосереджені в поліських районах області. Серед грибів, що ростуть у лісах області, переважають лисички, зелениці, масляки, опеньки, сироїжки, білі гриби. Найбільш поширеними з ягід є чорниця, малина, ожина, брусниця, лохина, суниця [58].

Волинська область є однією з найбільш грибних областей – тут, як і в Карпатах, місцеве населення успішно заробляє на збиранні грибів. Місцевій владі у 2015 р. довелося прийняти ряд заходів з обмеження на збір грибів та ягід. Найбільш поширеними є польські гриби, підосичники, сироїжки, масляки, підберезовики, лисички, опеньки [7].

Загалом, варто зазначити, що Волинська область володіє значними ресурсами для промисельного туризму усіх напрямків: флористичного, фауністичного та іхтіофауністичного.

Релігійний туризм є одним з перших видів туризму, і саме на території Волинської області він має чималі перспективи для розвитку, адже вони трапляються у переважній більшості населених пунктів. Альтернативний релігійний туризм Волині представлений двома напрямками: сакральний (паломництво) (поїздки представників різних конфесій з паломницькими цілями) та релігійно-архітектурний туризм (ознайомлення із релігійними спорудами як частиною історичного спадку території).

Сакральний туризм (паломництво). У Волинській області налічується декілька центрів паломницького напрямку: м. Луцьк, м. Володимир-Волинськ, с. Зимне (Володимир-Волинський район), смт. Олика та с. Жидичин (Ківерцівський район), с. Низкиничі (Іваничівський район), с. Мильці (Старовижівський район), с. Вербка (Ковельський район), с. Світязь (Шацький район) та с. Новий Загорів (Локачинський район).

Релігійно-архітектурний туризм. Не менш важливими є також і центри релігійного альтернативного туризму релігійно-архітектурного напрямку, які, на відміну від паломницьких, розміщені на всій території Волинської області.

Область займає важливе значення в розвитку релігійного туризму України. Адже містись унікальні об'єкти як паломницького так і релігійно-архітектурного напрямків альтернативного релігійного туризму [23].

Отже, кожна територія України є потенційно привабливою та цікавою для розвитку культурно-пізнавального туризму. Збереження історико-культурної та природної спадщини українського народу є невід'ємною частиною та важливим явищем вітчизняної історії.

У наступному підрозділі нами буде розроблено етнографічно-краєзнавчий тур вихідного дня до Волинської області.

2.3 Розробка етнографічно-краєзнавчого туру до Волинської області

1. Обґрунтування і його коротка характеристика туру «Золоте кільце Волині. Луцьк – Володимир-Волинський».

Відповідно до останніх тенденцій розвитку, туризм у сучасному світі є важливою сферою реалізації особистості, її прав на відпочинок і свободу пересування незалежно від раси, статі, мови чи релігії. Він є засобом підвищення добробуту населення, надає можливість опановувати надбання людської цивілізації шляхом ознайомлення під час туристичних подорожей з культурою інших народів. Якщо кількість іноземних туристів знаходиться під контролем і вони з повагою ставляться до соціокультурних норм і цінностей місцевого населення, гостинністю якого користуються, то створюються позитивні умови для дружнього спілкування та культурного взаємозбагачення. Власне цікавими є для нас інші країни саме з причини своєрідності своєї культури, особливо в епоху глобалізації, коли стираються відмінності не тільки в культурі, звичаях сусідніх країн, але й досить віддалених. Саме цей аспект стимулює попит на екзотику, на місцеву автентичну культуру та продукти. Тому в звичайні тури організатори туристичних подорожей стали включати етнічні елементи

Одним із спеціалізованих видів туризму, що має високий культурно-освітній потенціал є етнографічний туризм. Згідно останніх досліджень етнографічно-краєзнавчий туризм – це вид культурно-пізнавального туризму, основною метою якого є відвідання етнографічних об'єктів (культових споруд, пам'яток культури, історії й архітектури, національних святинь, об'єктів побуту та територій мешкання певних етносів, а також заходів духовного змісту), що є історичною спадщиною народу (етносу), який проживав на даній території. Етнографічний туризм, як окремий вид туризму, заслуговує на значну увагу, так як розвивається досить швидкими темпами. Однак в Україні він перебуває лише в процесі становлення. Виникнення та розвиток етнографічного туризму пов'язують із національно-культурним відродженням народу, що, в свою чергу, сприяє розвитку відповідної туристичної інфраструктури. Етнографічно-краєзнавчий туризм як процес взаємопроникнення культур – культури населення території, що відвідується, і культури населення території, з якої прибув турист. Цей процес зустрічі культур веде до позитивних цивілізаційно-духовних результатів як для сторони, яка приймає, так і для туристів. Це означає, що даний вид туризму сприяє соціально-громадському, духовному взаємозбагаченню людей, обміну культурними досягненнями, взаємному пізнанню традицій та звичаїв, що в свою чергу, підвищує інтелектуальний і культурний рівень суспільства. Через етнографічний туризм реалізується функція збереження і трансляції національної спадщини. А даний вид туризму характеризується потужним культурним та соціально-економічним впливом на розвиток країни, прибутковістю та динамічністю. Значною мірою поступ цього напрямку туризму зумовлений новою хвилею розвитку постіндустріального суспільства та бажанням наблизитися до свого етнічного коріння. З огляду на це туризм, в основу якого покладено етнічний потенціал, є перспективним інноваційним сегментом внутрішнього туризму в Україні [75].

2. Основні дані для проектування туру з прийому туристів.

2.1. Тривалість туру складає 4 ночі / 5 днів.

2.2. У програмі туру залізничний проїзд із Полтава, транспортно-

екскурсійне обслуговування, проживання у Луцьку в комфортабельному готелі, харчування, екскурсії до Луцька, Володимир-Волинського, Зимного, Пляшевої, Рівного. Заповідник «Козацькі могили», історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир», батьківщина Лесі Українки, Святогірський Зимненський монастир, замок у Дубно, Тараканівський форт.

2.3. Маршрут: Луцьк – Колодяжне – Володимир-Волинський – Зимне – Пляшева – Рівне – Клевань – Дубно.

2.4. Розміщення. Готель «Світязь» , що знаходиться в парковій зоні центральної частини міста Луцьк. Всі номери готелю обладнані зручними меблями, індивідуальним санвузлом, кабельним телебаченням. У готелі працює ресторан, бар, сауна, конференц-зал. До послуга проживаючих – доступ WI-FI. Розташований у 1 км. від замку Любарта в центрі міста. До послуг гостей спа-центр із сауною і солярієм, безкоштовний wi-fi і автостоянка. Стандартні номери з вигодами оснащені міні-холодильником, кабельним телебаченням, ванною кімнатою з душем.

2.5. Чисельність групи – 10 осіб, вік не менше 14 років, сімейний стан різний, розрахований на людей із середнім рівнем доходу..

2.6. Супровід. Група забезпечена супроводом 1 гід з боку туристичної фірми.

2.7. Транспортне забезпечення. За програмою даного туру група добирається потягом та мікроавтобусом до та від місця призначення.

2.8. Харчування.

У турі передбачено 3-х разове харчування, яке включено до вартості туру.

3.1. Програма обслуговування туристів.

1 день:

12:30-13:00 – зустріч групи на автовокзалі вокзалі м. Полтава;

13:00 – відправлення до м. Харків;

16:37 – виїзд з м. Харкова поїздом № 127 в 16-37 (по парних днях);

2 день:

8:32 – прибуття до м. Острог.

Острог – «родове гніздо» найбагатших і найвпливовіших українських князів Острозьких, місто, яке протягом декількох століть називали Волинськими Афінами. Ви відвідаєте унікальний замок (XIV ст.), Богоявленський собор – церкву-усипальницю княжого роду (XV ст.), Національний університет Острозька Академія, головний корпус якого розташований у будівлі колишнього монастиря ченців капуцинів. Пам'ятник князям Острозьким.

09:00-10:00 – сніданок;

10:00-11:30 – оглядова екскурсія;

11:30-12:30 – переїзд до м. Рівне;

12:30-13:30 – відвідування першого і єдиного в Україні музею бурштину, відкритого на державному режимному підприємстві «Бурштин». Оглядовий знайомство з обласним центром, Воскресенський кафедральний собор, костел Св. Антонія, дерев'яна Успенська церква з дзвіницею 1756 р., Свято-Миколаївський жіночий монастир на острові в передмісті Рівного;

13:30-14:30 – обід;

14:30-16:30 – продовження туру.

Тунель кохання в Клевані – найромантичніше місце в Україні. Дерев'яні кущі створили ідеальну за пропорціями зелену арку, яка прикрасила залізничну колію.

Пересопниця. Музей Пересопницького Євангелія – української Першокниги. На Пересопницькому Євангелії приймають присягу президенти України. Пересопниця – знак самобутності народу, його духовного розвитку і творчого початку;

16:30-17:30 – Переїзд до Луцька, поселення в готель.

Час для прогулянок і знайомства зі столицею Волині. Ви можете самостійно відвідати Волинський краєзнавчий музей, музей Волинської ікони, Єдиний в Україні музей дзвонів, музей українського війська та військової техніки, Художній музей, музей історії Луцького братства, будинок-майстерню сучасного скульптора Н. Голованя.

Факультативно пропонуються:

- екскурсія «Волинські історії кохання». Під час пішохідної екскурсії туристи почують дивовижні історії кохання відомих і невідомих волинян, які надихнули на створення унікальних творів, а в легендарній кав'ярні «Золотий дукат» познайомляться з романтичною історією кохання молодої дівчини Естери і скуштують «Розалінку» і «Гарячу смолу»;

- відвідування «Медової хати». Все про життя бджіл і бджільництво. Дегустація продуктів бджільництва, у тому числі медовухи, настоянок на травах;

- заміська екскурсія до музею-скансена історії сільського господарства Волині в с. Рокині, де можна не тільки на власні очі простежити весь шлях розвитку сільського господарства, а й послухати народні пісні Волині, подивитися виступ школи козацького майстерності, навчитися вишивати, ткати, місити тісто. походити з плугом і багато іншого;

- вечірня театралізована екскурсія «Романтика і містика Лучеська». Під час екскурсії ви розпалить факелами та ліхтарями темряву нічного міста, заглянете в найпотаємніші закутки Луцька, познайомитеся з привидами польського поміщика Станіслава хрустів, потрапите до Луцька 500-річної давності, спробуєте на смак «Нектар любові».

3 день:

09:00-10:00 – сніданок;

10:00-14:00 – екскурсія Луцьком. Місто Луцьк вперше згадка в «Іпатіївському літописі» в 1085 Луцьк – друга столиця Великого Литовського князівства, тут проходив з'їзд європейських монархів, тут мали свою резиденцію литовські князі, тут вирішувалося багато політичних питань середньовічної Європи.

Пішохідна екскурсія по Луцьку – захоплююча подорож в історію міста з більш ніж 900-річною історією. Відвідування Луцького замку XIV ст. Туристам запропонують піднятися на галереї стін і відвідати оглядовий майданчик на В'їзній вежі Луцького замку Любарта. Костел Св.Петра і Св.Павла XVII в,

майстерня талановитого скульптора Миколи Голованя («Будиночок з привидами»), православна церква Покрова XV ст., Музей-аптека XIX ст., Колишня німецька Кірха, колишня єврейська синагога XVII в, підземелля під Петропавлівським костелом, найдовший в світі житловий будинок з 170 під'їздів і багато іншого.

14:00-15:00 – обід;

15:00-18:00 – вільний час або факультативні екскурсії.

Факультативно пропонуються:

– екскурсія «Стародавній Володимир – Зимне». Переїзд у Володимир-Волинський. Екскурсія у Володимир – місто Володимира Великого, столицю могутнього Галицько-Волинського князівства, місто, який згадується в літописах 105 раз! Знайомство з Державним історико – культурним заповідником «Стародавній Володимир»: Давньоруський собор Успіння Богородиці – усипальниця волинських князів, єпископська резиденція «Замочок», Василівська церква – ротонда, пам'ятники Володимиру Великому, Данилу Галицькому, Слов'янський парк. Переїзд до Зимне. Відвідування одного з найдавніших в Україні монастирів – Зимненського Святогорського Свято-Успенського ставропігійного жіночого монастиря. Окрасою монастиря є Успенська церква (побудована в 1495 р.), де знаходиться Чудотворна ікона Божої матері, якій благословили князя Володимира Святославовича під час вінчання з Анною – дочкою візантійського імператора. Можливий заїзд в Устилуг – в єдину в світі музей-садибу Ігоря Стравінського, в якій видатний композитор проводив щоліта протягом 7 років і написав близько 16 музичних творів;

– заміська екскурсія до Колодяжне – на батьківщину Лесі Українки. Пропонуємо відвідати дивовижний куточок української природи, що надихнув геніальну українську поетесу Лесю Українку на створення найталановитіших творів, таких, як всесвітньо відома «Лісова пісня». В експозиції музею і двох будиночків садиби, де проживала родина Косачів, зібрані матеріали і особисті речі, що розповідають про життя і творчість геніальної української поетеси,

дочки українського народу.

18:00-19:00 – вечеря в готелі;

4 день

09:00-10:00 – сніданок та виселення з готелю;

10:00-11:30 – виїзд до м. Берестечко:

Берестечко – найменше місто України, який набув всесвітню славу після битви в червні 1651 р., в якій загинули тисячі українських героїв. Відвідування заповідника «Козацькі Могили». На території меморіального комплексу в с. Пляшева два храми – Михайлівський і Георгіївський, які з'єднані підземним ходом. Георгіївський храм з саркофагом є усипальницею загиблих козаків. У Михайлівській церкві молився Богдан Хмельницький перед Берестецької битвою.

11:30-12:30 – на екскурсію м. Берестечко;

12:30-14:00 – переїзд до м. Дубно;

14:00-15:00 – обід;

15:00-16:30 – екскурсія м. Дубно.

Стіни і башти Дубнівського замку були свідками бурхливих подій першої половини XVII ст., які описав видатний письменник Микола Гоголь в повісті «Тарас Бульба». А геніальний польський поет-романтик Юліуш Словацький присвятив поетичні рядки річці Іква, на берегах якої більш 900 років тому зародилося місто Дубно. Замок пропонує відвідувачам класичну екскурсію і театралізовану екскурсію за участю ката і інших персонажів. Тараканівський форт побудований царською Росією в кінці XIX ст. для захисту західних кордонів імперії. Сотні метрів підземель з великою кількістю казематів, земляних та бетонних фортифікацій.

16:30-17:15 – переїзд в Здолбунів;

17:15-18:00 – вечеря;

18:33 – відправлення до м. Харкова потягом № 128.

5 день

12:12 – прибуття до м. Харків;

13:00-15:00 – відправлення та прибуття до м. Полтава.

3.2. Калькуляція туру (табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Калькуляція туру «Золоте кільце Волині» [розроблено авторкою]

№ з/п	Найменування витрат	Ціна, грн	Кількість	Формула	Загальна сума, грн
1	Квитки (Полтава-Харків-Полтава)	400	10	-	4000
2	Квитки (Харків-Острогож; Здобувнів-Харків)	900	10	-	9000
3	Проживання, сніданок, вечеря (2-х містний номер «стандарт»)	800	5 номерів, 3 доби	$\text{Впр} = \text{Ціна одного номера} * \text{Кількість номерів} * \text{Кількість днів проживання}$	12000
4	Екскурсійний трансфер на групу	5000	1	-	5000
5	Заробітна плата гіда	750	3	$\text{Вз} = \text{Денна ставка} * \text{Кількість днів роботи}$	2150
6	Накладні витрати	-	10 %	$\text{Вн} = (\text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5}) * 10\% / 100\%$	3215
7	Страховання туристів від нещасних випадків на транспорті	-	5,0 %	$\text{Вс} = 5,0\%/100\% * (\text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5} + \text{п6})$	1770
8	Прибуток	-	20 %	$\text{Ціна} = 20\%/100\% * (\text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5} + \text{п6} + \text{п7})$	7425
9	Загальна вартість туру	-	-	$\text{Втз} = \text{п1} + \text{п2} + \text{п3} + \text{п4} + \text{п5} + \text{п6} + \text{п7} + \text{п8}$	44560
10	Ціна путівки на 1 особу	-	група 10 осіб	$\text{Цп} = \text{Втз} / \text{Кількість осіб}$	4456

Отже, вартість 1 путівки складе 4456 грн.

До наведено у табл. 2.3.1 варто додати, що туроператор залишає за собою право змінювати програму й послідовність екскурсій без зміни кількості послуг. За бажанням замовників можливе замовлення туру в будь-які дні. Ціна залежить від узгодженої програми, готелю, кількості осіб в групі, вартості залізничного проїзду, високого або низького сезону тощо. Вхідні квитки на відвідувані об'єкти, факультативні заходи, майстер-класи, дегустації оплачуються додатково.

Таким чином, Волинська область володіє значними історико-культурним

потенціалом, який є передумовою успішного розвитку етнографічно-краєзнавчого туризму, який пов'язаний з культурою та освітою, оскільки основним ресурсом для його реалізації є національно-культурна спадщина, а сам етнографічний туризм є однією із форм отримання певної освіти. Реалізація культурно-освітнього потенціалу етнографічно-краєзнавчого туризму найбільш ефективна при постійній підтримці міжнародних туристичних організацій, відповідних державних структур на законодавчому та виконавчому рівні щодо збереження етнічної своєрідності туристичних центрів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Культурно-пізнавальний туризм один із найпривабливіших видів відпочинку серед туристів, оскільки забезпечує їм не лише фізичне відновлення, але й дозволяє збагатитися духовно та розширити світогляд. Ключовими ресурсами для організації й реалізації культурно-пізнавального туризму є сукупність матеріальних та духовних культурно-історичних ресурсів території: пам'ятки історії, археології, мистецтва, містобудування й архітектури, документальні пам'ятки щодо досягнень суспільства в державно-суспільному житті, науці, культурі, мистецтві. Саме їхня наявність, унікальність та самобутність визначає історикокультурний потенціал території.

Сьогодні Волинь має всі передумови для розвитку культурно-пізнавального туризму, цьому сприяє наявна історико-культурна спадщина, щорічне розширення кількості інфраструктурних об'єктів, що спонукають до постійного розвитку туризму на території регіону. Зважаючи на це, така галузь потребує систематичних фінансових надходжень у матеріально-технічну базу та в розвиток нових напрямів туризму. Тому турист є центром даної індустрії, який прагне отримати бажаний туристичний продукт і в цьому напрямі регіональна туристична сфера має розширюватися та підвищувати до себе інтерес, який в кінцевому підсумку призведе до отримання прибутку. До перспектив подальшого розвитку культурно-пізнавального туризму на Волині відноситься:

- систематичне використання всього наявного історико-культурного потенціалу регіону, через створення, оновлення туристичних маршрутів, які б максимально ефективно використовували пізнавальну функцію для кожного туриста;
- залучення туриста до безпосередньої участі у культурних подіях, заходах, практиках, що дадуть змогу йому поринути в історичне минуле

регіону та відчутти буденність життя того часу, познайомитися з традиціями, художньою культурою і мистецтвом, різними формами проведення дозвілля;

- проведення автентичних фестивалів (гастрономічних, історичних, етнічних, музичних, мистецьких), створення нових форм екскурсійного обслуговування з акцентом на популяризацію культурно(історичної) спадщини регіону, регіонального продукту, що зможе підвищити рейтинг туристичної привабливості області і тим самим збільшить роль культурно-пізнавального туризму в соціально-економічному розвитку регіону;

- почати вивчати нові тенденції туристичної галузі: соло подорож, еко-подорож, персоналізація (послуга, відвідане місце чи ін., що відповідає індивідуальним запитам туриста), автоматизація процесів туристичної сфери (чат-боти, інтернет-чати, спеціальні додатки) їх використання в регіоні допоможе розкрити індивідуальний підхід регіону до кожного відвідувача.

Отже, Волинська область унікальна територія з своїм історичним, культурним, архітектурним та природнім надбанням, що має достатньо конкурентних переваг, які розкривають її можливість у формуванні і розвитку культурно-пізнавального туризму регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. International Convention to Safeguard Intangible Cultural Heritage: UNESCO's General Conference. 32nd Session. – Paris, 29 September – 17 October 2003.
2. Афанасьєв О. Є. Членство міст України в «Лізі історичних міст» як спосіб збільшення їхньої туристичної репрезентативності / О. Є. Афанасьєв // Часопис соціально-економічної географії. – 2010. – Вип. 9 (2). – С. 65-71.
3. Божко Л. Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України / Л. Д. Божко // Культура України. – 2011. – Вип. 32. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura32/21.pdf.
4. Вахович І. М. Механізми формування іміджу Волинської області як туристичної дестинації / І. М. Вахович // Економічні науки. Серія : Економіка та менеджмент. – 2017. – Вип. 14. – С. 64-69.
5. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Я. В. Верменич // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2002_6_3i
6. Вишневська Г. Г. Потенціал культурно-пізнавального туризму у збереженні культурної спадщини України / Г. Г. Вишневська // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2013. – Вип. 19 (2). – С. 192-196.
7. Волинська обласна рада URL : <http://www.volynrada.gov.ua/>.
8. Волошин І. М. Геопросторове поширення та характеристика туристично-рекреаційних ресурсів Волинської області / І. М. Волошин // Географія та туризм. – 2017. – Вип. 39. – С. 86-97.
9. Гаталяк О. Розвиток туризму в історичних населених місцях Волинської області / О. Гаталяк // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2014. – Вип. 34. – С. 33-40.
10. Гаталяк О. Туристична інфраструктура Волинської області: сучасний

стан, проблеми і перспективи розвитку / О. Гаталяк // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 29 (1). – С. 31-35.

11. Географія світового господарства (з основами економіки): навч. посіб. / Я. Б. Олійник та ін., за ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова. – К:Знання, 2011. – 640 с.

12. Геренчук К. І. Природа Волинської області / К. І. Геренчук. – Львів: Каменяр, 1995. – 146 с.

13. Головне управління статистики у Волинській області. URL : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.

14. Гуртовий Г. О. Волинь – край козацький: історико-краєзнавчі нариси. / Г. О. Гуртовий. – Луцьк: Надстир'я, 2014. – 388 с.

15. Декларація терпимості ЮНЕСКО, 1995 р. – М., 1996. – С. 9-10.

16. Дмитрук О. Ю. Урбаністична географія. Ландшафтний підхід (Методика ландшафтного аналізу урбанізованих територій): монографія / О. Ю. Дмитрук. – К. : Київський університет, 1998. – 139 с.

17. Добинда І. П. Містечка і села як центри розвитку історико-культурного туризму (на прикладі Волинської області) / І. П. Добинда // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. – 2015. – Вип. 762-763. – С. 149-154.

18. Добинда І. П. Пам'ятки археології як основа розвитку археологічного туризму у Волинській області / І. П. Добинда // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 795: Географія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. – С. 53-59.

19. Добинда І. Пам'ятки історії як основа розвитку історико-культурного туризму Волинської області / І. Добинда // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. – 2019. – Вип. 808. – С. 100-105.

20. Довбенко О. М. Податкове стимулювання інвестицій в туристичний комплекс країни. URL://tourlib.net/statti_ukr

21. Дутчак С. В. Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області / С. В. Дутчак,

М. В. Дутчак // Туристсько-краєзнавчі дослідження. – Вип. 2. – К.: Кармаліта, 1999. – С. 123-136.

22. Єрко А. Сучасний стан розвитку туристичної інфраструктури Волинської області / А. Єрко, К. Савич // Рекреаційна географія і туризм Наукові записки. – 2016. – № 1. – С. 163-170.

23. Єрко І. Основні напрями вдосконалення розвитку та використання туристичної інфраструктури Волинської області / І. Єрко // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2013. – № 6. – С. 179-183.

24. Залеський І. І. Детальна розвідка Луцького родовища мінеральних вод «Волинська» і «Луцька», що видобуваються ВАТ «Луцький завод продтоварів». – Рівне: Фонди РГЕ, 2001. – 290 с.

25. Зузук Ф. Природні ресурси Волинської області / Ф. Зузук, С. Кутовий, Л. Ільїн, Л. Колошко, І. Нетробчук, О. Міщенко, М. Химин // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2009. – Вип. 37. – С. 29-42.

26. Ільїн Л. В. Озера Волині: Лімнологіко-географічна характеристика / Л. В. Ільїн, Я. О. Мольчак. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 140 с.

27. Каліновський Д. Рекреаційна привабливість природних водойм Волинської області і можливості їх використання в рекреації та туризмі / Д. Каліновський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2013. – № 6. – С. 43-47.

28. Кифяк В. Ф. Організація туризму: навчальний посібник / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 344 с.

29. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300 с.

30. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму: підручник / В. К. Кіптенко. – К.:Знання, 2010. – 502 с.

31. Класифікаційний дискурс. URL: http://pidruchniki.com/1376102543517/turizm/klasifikatsiyniy_diskurs

32. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : навч. посібн. / М. П. Кляп,

Ф.Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. – 334 с.

33. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979). – К.: Вид-во Мінекобезпеки України, 1998. – 76 с.

34. Кравців В. С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : наук. вид. / В. С. Кравців, Л. С. Гринів, М. В. Копач, С. П. Кузик. – Львів : НАН України – ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.

35. Кравченко Н. О. Напрями екологізації туристичної індустрії України / Н. О. Кравченко // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. «Серія Економіка». 2005. – Вип. 3 (31). — С. 72-77.

36. Кравченко Н. О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку / Н. О. Кравченко. – Ніжин: МІЛАНІК, 2007. – 172 с.

37. Круль В. П. Ретроспективна географія поселень Західної України : монографія / В. П. Круль. – Чернівці : Рута, 2004. – 382 с.

38. Кузьмук О. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності / О. Кузьмук. URL: [//http://old.niss.gov.ua/monitor/desember08/23.htm](http://old.niss.gov.ua/monitor/desember08/23.htm).

39. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.

40. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.

41. Мазурець Р. Р. Територіально-рекреаційний комплекс Волинської області : монографія / Р. Р. Мазурець; ред.: Н. Н. Коцан. Луцьк : Волин. обл. друк., 2016. – 259 с.

42. Малыгин А. Н. Украина: Соборность и регионализм / А. Н. Малыгин. – Симферополь, 2005. – 233 с.

43. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія та практика. Навч. пос. / М. П. Мальська, В. В. Худо. – К: Центр учбової літератури, 2007. – 424 с.

44. Манільська декларація зі світового туризму. – Madrid : WTO, 1980.

45. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України /

В. І. Мацола. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАНУ, 1997. – 259 с.

46. Мелько Л. Ф. Етнографічний туризм як складова культурно-пізнавального туризму / Л. Ф. Мелько // Туризм у контексті сучасного виміру: Збірник наукових праць / Університет економіки та права «КРОК». – Вип.1. – К., Університет «КРОК», 2013. – С. 61-65.

47. Мельнійчук М. Сучасний стан і перспективи розвитку туристичної та рекреаційної діяльності Волинської області / М. Мельнійчук, С. Уєвич, В. Чернець, Л. Гладич, Т. Безсмертнюк // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. – 2013. – № 2. – С. 35-50.

48. Микула О. Раціональне використання земельних ресурсів у сільському зеленому туризмі Волинської області / О. Микула // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК. – 2015. – № 22 (2). – С. 110-116.

49. Міжнародні нормативні акти ЮНЕСКО. – М., 1993. – С. 290-301.

50. Мінерально-сировинна база Волинської області: Довідник.– К.: УкрДГРІ, 2002. – 507 с.

51. Міщенко О. В. Туристичні маршрути національних природних парків Волинської області / О. В. Міщенко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія. – 2014. – № 2. – С. 106-111.

52. Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича». – К., 1997.

53. Никига О. Пізнавальний туризм: сутність та особливості організації / Оксана Никига // Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму в регіонах України : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (18-19 травня 2017 р., м. Львів). – Львів, 2017. – С. 81-84.

54. Нулич О. І. Методика формування стратегій сталого соціально-економічного розвитку курортно-рекреаційних територій і туристичних центрів. Довідкова літ. / О. І. Нулич, Л. С. Гринів, Н. М. Герасимчук. – Львів : НАН України. – 2007. – 52 с.

55. Олійник Я. Б. Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області: монографія / Я. Б.Олійник. – Луцьк : Волинська обласна друкарня», 2014. – 164 с.

56. Офіційний сайт Департаменту інфраструктури та туризму Волинської облдержадміністрації. URL: <http://volynrada.gov.ua/news/yak-rozvivali-turizm-na-volini-v-ramkakh-regionalnoyi-programi>.

57. Павлов В. І. Рекреаційний комплекс Волині: Теорія, практика, перспективи. / В. І. Павлов, Л. М. Черчик. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 124 с.

58. Павловська Т. С. Лабораторні роботи з курсу «Географія Волині» : мед. Розробка для студ. геогр. ф-ту / Т. С. Павловська, Ю. В. Білецький. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 92 с.

59. Панасюк В. П. Детальна розвідка Поступельського родовища фосфоритів / В. П. панасюк. – Рівне: Фонди РГЕ, 2008. – 190 с.

60. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України / Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928. URL : <http://www.spadshina.com.ua/index.php?sID=23&itemID=376>.

61. Попова Т. Н. Проблемы категориального аппарата историко-региональных исследований в современной российской историографии / Т. Н. Попова // Записки історичного факультету. Вип. 11. – Одеса, 2001. – С. 22.

62. Порядок визнання населеного місця історичним / Кабінет Міністрів України. – URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=909-2006-%EF>.

63. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show /324/95-%D0%B2%D1%80>.

64. Пуцентайло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва / П. Р. Пуцентайло. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.

65. Романів П. Аспекти організації пішохідного туризму у Волинській області / П.Романів // Вісник Львівського університету. Серія географічна. –

2013. – Вип. 43 (1). – С. 69-81.

66. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження : навч. посіб. / М. Й. Рутинський. – К. : Центр учбової л-ри, 2007. – 432 с.

67. Савіцька О. П. Культурний туризм: реалії та перспективи розвитку у Львівській області / О. П. Савіцька, О. І. Федорович // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.1. – С. 376-383.

68. Свачій І. Венеціанський острів – ще не Венеція (Аби туристи приїхали до столиці, їх треба зацікавити і здивувати. Поки що бажання не співпадають з можливостями) / І. Свачій // Вечір. Київ. – 2009. – 27 лют.

69. Справочник по водным ресурсам / Под. ред. Б. И. Стрельца. – К.: Урожай, 1987. – С. 174-185.

70. Стратегія розвитку Волинської області на період до 2027 року. URL : <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/volynska-strategiya-rozvytku-volynskoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf>.

71. Терлецький В. К. Судинні рослини Волинської області (флора і культивати) / В. К. Терлецький, Ю. М. Антонюк, Є. В. Батюра та ін. – Луцьк, 1995. – 108 с.

72. Тищук І. В. Туристична інфраструктура Волинської області: основні тенденції розвитку / І. В. Тищук // Економічний форум. – 2019. – № 3. – С. 80-88.

73. Тронько П. Історичне місто як культурна цінність і об'єкт пам'яткоохорони / П. Тронько, Я. Верменич // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – 2009. – № 15. – С. 171-183.

74. Узіюк В. Газогенераційний потенціал промислових вугільних пластів Тягівського кам'яновугільного родовища Львівсько-Волинського басейну / В. Узіюк, С. Сокоренко, І. Шайнога, І. Костик // Зб. наук. праць. № 3: Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2006. – С. 3-15.

75. Устименко Л. М. Культурно-освітній потенціал етнографічного

туризму / Л. М. Устименко // Вісник Маріупольського державного університету
Серія: філософія, культурологія, соціологія. – 2012. – Вип. 4. – С. 90-96.

76. Устименко Л. М. Основи туризмознавства: навчальний
н авчальний посібник / Л. М. Устименко. – К: Альтерпрес, 2011. – 345 с.

77. Федорченко В. К. Туристський словник-довідник / В. К. Федорченко,
І. М. Мініч. – К.: Дніпро, 2000. – 155 с.

78. Хелловей Дж. К. Туристичний бізнес / Дж. К. Хелловей ; пер. з 7 англ.
изд. Т. А. Черной, А. А. Кожевниковой. – К. : Знання, 2007. – 789 с.

79. Химин М. В. Сучасний стан тваринного світу та оцінка впливу
негативних чинників на його формування / М. В. Химин, М. Л. Клєстов,
І. С. Легейда // Сучасний стан водно-болотних угідь регіонального
ландшафтного парку «Прип'ять–Стохід» та їх біорізноманіття. – К.:
Фітосоціоцентр, 2001. – С. 76-79.

80. Химин М. Природно-заповідний фонд Волинської області / М. Химин,
В. Тудейко, О. Грицай, Н. Жерш, В. Нагалюк, О. Шумук, В. Трохимчик. –
Луцьк: Ініціал, 1999. – 48 с.

81. Химин М. Стан збереження біорізноманіття у Волинській області /
М. Химин // Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного
різноманіття в Україні. – К.: Нац. екоцентр України, 2000. – С. 97-100.

82. Химин М. Сучасний стан соколоподібних *Falconiiformes* Волинського
Полісся / М. Химин // Мат-ли наук.-практ. конф. «Природа Західного Полісся та
прилеглих територій» (м. Луцьк, 22–24 вересня 2005 р.). – Луцьк: Вежа, 2005. –
С. 217–235.

83. Цьось А. Рекреаційно-туристичний потенціал Волинської області /
А. Цьось, Т. Овчаренко, С. Калитка // Фізичне виховання, спорт і культура
здоров'я у сучасному суспільстві : збірник наукових праць. – 2011. – №. 4 (16).
– С. 52-56.

84. Черчик Л. М. Стратегічний потенціал рекреаційної системи регіону:
теорія, методологія, оцінка : монографія / Л. М. Черчик, Н. В. Коленда. – Луцьк:
ЛНТУ, 2008. – 235 с.

85. Черчик Л. М. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку : монографія. Частина 1 / Л. М. Черчик. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 128 с.

86. Черчик Л. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області: монографія / Л. Черчик, І. Єрко, Н. Коленда, О. Міщенко. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 152 с.

87. Чир Н. В. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку туристичної інфраструктури в окремих об'єднаних територіальних громадах Волинської області / Н. В. Чир // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія. – 2017. – № 2. – С. 107-112.

88. Чир Н. В. Туристична привабливість Любешівського району Волинської області / Н. В. Чир // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки. – 2017. – Вип. 7. – С. 241-247.

89. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму / Ф. Ф. Шандор, М. П. Кляп. – К. : Знання, 2013. – 334 с.

90. Шпарага Т. І. Оцінка туристсько-рекреаційної привабливості замкових комплексів Волинської та Рівненської областей / Т. І. Шпарага // Географія та туризм. – 2015. – Вип. 33. – С. 82-93.